

Research Paper

Semantic Analysis of Special Motifs of Pottery of 3rd to 4th Millennium B.C. Musian Culture

(Relying on the Worldview and Social-Cultural Beliefs of Prehistoric Peoples)

Yaghoub Azhand¹, Shahrokh Amirian Doost²

1. Professor of Art Research, Faculty of Visual Arts, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Researcher of Art Studies, PhD in Art Research, University of Tehran, Tehran, Iran.

Received: March 12, 2023

Accepted: August 16, 2023

Available online: September 23, 2023

Keywords:

Communication Between Culture and Art, Prehistoric Iranian Photography, Iranian Cryptophobic Portraits, Musian's Believing Culture, Ritual Harmonious Movements

Abstract

There are many cultural and artistic documents of the natives of Musian culture, people who have lived in parts of the south of ancient Iran before history. Among these, special imaging images on pottery have been discovered from this culture which attracts a lot of attention. What makes these portraits seem to be indicators is the exacerbated motifs on those Pottery with human focus. Drawing these experiential and specific motifs cannot be meaningless. The fundamental question here is what meaning, concepts and hidden messages do these images have and convey? Considering this main problem of this study, receiving hidden meaning in these images according to applied visual elements in them. The method of this study was qualitative-analytical and its data were prepared by historical approach and using library tools. The aim of this study was to study the neglected part of visual arts in prehistoric Iranian culture to prove the homogeneity of these figures in one order and with a name based on receiving the hidden meaning of the visual semantics from the belief-social and trans-narrative worldview in prehistoric culture. This important will be achieved by relying on the recognition and recognition of the social-cultural biology of prehistoric peoples and its generalization to the visual elements of the images of Musian culture. By analyzing and analyzing the hidden meaning of the prehistoric pottery of the obvious Musians and the portraits are known as symbolic-belief portraits of the prehistoric culture of Musian. This recent proposition is one of the fundamental results of the research.

Azhand, Y & Amirian Doost, Sh. (1402). Semantic Analysis of Special Motifs of Pottery of 3rd to 4th Millennium B.C. Musian Culture (Relying on the worldview and Sociocultural Beliefs of Prehistoric Peoples). *Sociology of Culture and Art*, 5 (3): 1-20.

Corresponding author: Shahrokh Amirian Doost

Address: University of Tehran

Tell: 09122070913

Email: Shahrokh.amirian@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction:

What is very important for the present query is the special illustrations drawn on some pottery containers of Musian culture in ancient Iran between the third and fourth millennia BC. These illustrations are part of Iranian visual arts and descendant of the culture of this land. The pottery images of these images are painted in a cryptic way. Accordingly, these works, as cryptocurrency works and texts, require analysis, analysis and reading. In most of these works, human figures and other visual elements are depicted with special status and subjectiveness. The condition of the organs and bodies of the bodies of the depicted human beings is determined that they are doing some kind of balanced movements. Other visual and functional elements are the same, and these elements show simple, minimal and cryptic images with simple lines. This reading will not be possible without having data from social, cultural, political, economic and humanities and anthropology sciences, popular culture and living experience, worldview and intellectual foundations governing the time and peoples who have lived in the climate and ecosystem. Accordingly, it is necessary to provide the path of this analysis with more knowledge of the belief culture of the people of ancient Iran.

2- Methods:

The method of this study was qualitative-analytical and its data were prepared by historical approach and using library tools. The fundamental question here is what meaning, concepts and hidden messages do these images have and convey? Considering this main problem of this study, receiving hidden meaning in these images according to applied visual elements in them. This important will be achieved by relying on the recognition and recognition of the social-cultural biology of prehistoric peoples and its generalization to the visual elements of the images of Musian culture. This process ends with the process of analyzing the moses' culture. In this process, the remaining 7 drawings of that culture, drawn between 3000 and 4000 BC, are analyzed. In the process of analyzing and reading these paintings – as artworks – at least three steps should be taken: the first stage of decoding the existing elements, the second stage of analyzing and reading the cues of images in relation to each other, and finally analyzing and reading the whole work – as an artistic text – is mandatory.

3- Results:

The study of the documents presented by Musian, while narrates the belief-social culture of those peoples in the distant past, also examines part of the

art of the people. These studies also clearly show the quality and importance of visual arts in ancient Iran. The works of art analyzed from the prehistoric culture of The Musians are part of the living social culture and are a manifestation of the components of the prehistoric belief culture of those peoples. This principle is evident from the visual analysis and reading of the remaining symbolic images of Musian culture. Analysis of the remaining 7 effects of that culture, which was built between the third and fourth millennia BC and was comprehensively analyzed in the study, shows that the shape, structure and implicit content of those figures have an imminent alignment. In other words, in its works of art, the prehistoric culture of the form and implicit content of the works have been formed in the focus of service, acceptance, dissemination and presentation of the belief-cultural and belief-social thoughts of the time. Accordingly, analyzing the content of these works requires knowledge of the thoughts and insights of the cultural and social believers of those peoples. This proves the previously mentioned two-way relationship between cultural-social belief and art. In this culture, three elements of symbol, mythical life and art are meaningful in one direction. This means that the generalities of life in this culture have never been separated from the trans-narrative worldview and beliefs of these peoples. The cases mentioned in the analysis of the motifs and visual elements of the mentioned images of the prehistoric culture of The Musians are obvious. This was considered as one of the results of the study.

4- Conclusion:

According to the research, some conclusions are as follows: 1. On the other hand, the use and decoding of illustrated symbols of the works studying musian culture was done; 2. Its findings provided the process of analyzing the portraits; 3. On the other hand, decoding the visual elements of the images cited indicated how the people of that culture and civilization subjected their accepted religious and cultural issues in their works by drawing human images, their surroundings, symbolic rituals and other artistic-visual elements; 4. These subjects were illustrated in his visual artworks with hidden themes; 5. The themes in the studied portraits were prepared based on the confident worldview of the prehistoric culture of ancient Iran and the Musians; 6. According to what has been described, it will not be misplaced to put the general title of the studied portraits as symbolic ritual-belief portraits of the prehistoric culture of The Musians; 7. The remaining portraits of the prehistoric musian ecosystem and culture are of special anthropology, artistic-cultural and social importance; 8. This study clearly showed how much recognition of culture,

social history and belief and religious worldview of prehistoric Iranian peoples is essential for reading the content of their works of art, because the contribution of believing, social, religious and cultural symbols to the creation of artworks in the prehistoric culture of Musians is undeniable. This claim was clearly revealed by the analysis of the pottery of several thousand years of that culture; 9. Analysis of images of the remaining images of the prehistoric culture of the Musian people showed that those images were depicted: 1. Symbolic; Reading symbolic images requires analysis and decoding of signs; Analysis and decoding of those paintings, like most of the remaining works of prehistoric peoples, requires mastery of different aspects of that culture; 10. These cases are part of the fundamental processes of the study, which were interpreted from the process of reading the images of the studied images and based on special attention to culture, anthropology, worldview and certain beliefs

affecting the human life, society, art and prehistoric artist of Iran. This method seems efficient in reading any artistic text related to that era.

5- Funding

The costs of this study were provided by the authors of this study.

6- Authors' contributions

All stages of this study were conducted jointly by Yaghoub Azhand, Professor of Visual Arts, University of Tehran, and Shahrokh Amiriandoost, Ph.D. in Art Research, University of Tehran.

7- Conflict of interests

According to the authors of this article, there was no conflict of interest.

مقاله پژوهشی

تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان (با اتکاء بر جهان‌نگری و باورهای اجتماعی - فرهنگی مردمان پیش از تاریخ)

یعقوب آژند^۱، شاهرخ امیریان دوست^{۲*}

۱. استاد، گروه پژوهش هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. پژوهشگر مطالعات هنر، دکترای پژوهش هنر، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

چکیده

مستندات فرهنگی و هنری متعددی از بومیان فرهنگ موسیان، مردمانی که پیش از تاریخ در نقاطی از جنوب ایران قدیم زندگی می‌کرده‌اند، به جای مانده است. از این میان، نگاره‌های تصویرسازی‌شده ویژه‌ای بر روی سفالینه‌ها از این فرهنگ کشف شده است که بسیار جلب توجه می‌کند. آنچه باعث می‌شود این نگاره‌ها شاخص به نظر آید نقوش تجریدی بر روی آن سفال-نگاره‌ها با محوریت انسان است. ترسیم این نقوش تجریدی و خاص نمی‌تواند بی‌معنا و مفهومی بوده باشد. سؤال اساسی در اینجا آن است که نقوش تصویرسازی‌شده این نگاره‌ها چه معنا، مفاهیم و پیام‌های پنهانی را در خود مستتر داشته و منتقل می‌کنند؟ با این توجه مسأله اصلی پژوهش حاضر، دریافت معنای پنهان در این نگاره‌ها با توجه به عناصر تصویری کاربردی در آنهاست. هدف پژوهش حاضر ضمن مطالعه بخش مغفول‌مانده از هنرهای تجسمی در فرهنگ ایران پیش از تاریخ، اثبات هم‌گنی این نگاره‌ها در یک رسته و با یک نام موسومی بر اساس دریافت معنای پنهان نگاره‌ها از جهان‌نگری اعتقادی - اجتماعی و فراروایت‌شده در فرهنگ پیشاتاریخ است. این مهم با اتکاء به شناخت و شناساندن زیست اجتماعی - فرهنگی مردمان پیش از تاریخ و تعمیم آن به عناصر تصویری نگاره‌های فرهنگ موسیان محقق خواهد شد. بر این اساس روش پژوهش حاضر کیفی - تحلیلی بوده که داده‌های آن با رویکرد تاریخی و با کاربست ابزار کتابخانه‌ای مهیا شده است. با تحلیل و تأویل متن، معنای پنهان سفال‌نگاره‌های پیشاتاریخ موسیان آشکار و نگاره‌ها با عنوان و رسته نگاره‌های نمادین - اعتقادی فرهنگ پیشاتاریخ موسیان موسوم می‌شود. این گزاره اخیر از نتایج بنیادین پژوهش است.

تاریخ دریافت: ۲۱ اسفند ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۲۵ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ انتشار: ۱ مهر ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

ارتباطجویی فرهنگ و هنر، نگارگری ایران
پیش از تاریخ، نگاره‌های رمزگرایانه ایران،
فرهنگ باورمندانه موسیان، حرکات موزون
آیینی

استاد: آژند، یعقوب و امیریان دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان.

جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵ (۳): ۱-۲۰.

* نویسنده مسئول: شاهرخ امیریان دوست

نشانی: دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۲۰۷۰۹۱۳

پست الکترونیکی: Shahrokh.amirian@gmail.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

نگاره‌های منقوش بر ظروف سفالینه در ایران پیش از تاریخ بخش حائز اهمیتی از هنرهای تجسمی ایران محسوب می‌شوند. بر همین اساس با مطالعه آنها بخشی از هنر ایرانی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. از آنجا که سفال، سفالگری و ترسیم نقوش بر روی ظروف سفالی از هنرهای ابداعی ایرانیان محسوب شده، از اقصی نقاط ایران ظروف سفالین منقوش کشف شده است. پیشینه بر ساخت سفال و سفال‌نگاره در ایران به فرهنگ‌های پیش از تاریخ ایران و حتی دورتر خواهد رسید. از جمله این فرهنگ‌ها به فرهنگ موسیان باید اشاره کرد. فرهنگ موسیان یکی از کهن‌ترین تمدن‌های ایران قدیم محسوب می‌شود. مردمان این تمدن با پیشینه ده‌ها هزار ساله در جنوب ایران قدیم فرهنگ ویژه‌ای را برای خود مهیا کرده بودند. با کشفیات باستان‌شناسان تعداد درخور توجه‌ای تکه‌سفال منقوش از این فرهنگ پیشاتاریخی ایرانی به دست آمده است. از این میان تعدادی از این سفال‌نگاره‌ها که در محدوده زیست مردمان آن فرهنگ و در قدمتی مشخص، بر ساخته شده، ویژه به نظر می‌رسند. به عبارتی، در مطالعه سفال‌نگاره‌های موسیان در پیش از تاریخ حداقل ۷ سفال‌نگاره قابل تمییز است که دارای نقوش هم‌گن، تجریدی و با عناصر تصویری قریب به هم و خاص ترسیم شده‌اند. تخمین زده می‌شود این نقوش از سال‌های ۳۰۰۰ تا ۴۰۰۰ ق.م. در آن فرهنگ ترسیم شده باشد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: اسناد به جامانده از سفال‌نگاره‌های آیینی-اعتقادی فرهنگ پیشاتاریخی موسیان مأخذ: نگارندگان

شماره تصویرنگاره	سند مکشوفه توسط باستان‌شناسان	محل اکتشاف	قدمت تخمینی توسط باستان‌شناسان
تصویرنگاره شماره ۱	نگاره باقی مانده از یک تکه سفالینه	"تپه خزینه"	۳۰۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۲	سفال نگاره شکسته شده	"تپه موسیان"	۳۶۰۰ ق.م. ۳۳۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۳	بر روی تکه سفالی	"تپه موسیان"	۴۰۰۰ ق.م. ۳۸۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۴	نگاره بر روی یک تکه سفال	"تپه موسیان"	۴۰۰۰ ق.م. ۳۸۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۵	نگاره بر روی ظرف سفال	"تپه خزینه موسیان"	۳۶۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۶	نگاره بر روی یک تکه سفال	"دهلران"	۳۸۰۰ ق.م.
تصویرنگاره شماره ۷	نگاره بر روی یک تکه سفال	"تپه موسیان"	۳۶۰۰ ق.م. ۴۰۰۰ ق.م.

در نگاه نخست تصاویر انسان‌هایی در شرایط و اشکال خارج از نرم و فرم طبیعی در مرکزیت این تکه‌سفال‌ها نظرها را به خود جلب می‌کند (جدول شماره ۲). از این منظر به نظر آمده که این سفال‌نگاره‌ها به شیوه مخصوصی، موضوعیتی را در مورد انسان و پیرامونش به تصویر درآورده است. به عبارت دیگر گویی که تصاویر آن نگاره‌ها موضوع ویژه‌ای را که انسان در مرکزیت آن قرار دارد روایت می‌کنند. در دقت نظر بیشتر مشخص می‌شود که بسیاری از پیکره‌های تصویرسازی شده این نگاره‌ها، انسان‌ها را در حال و سان گونه‌گونی از انجام حرکات بدنی شاخص و منحصر به فرد به تصویر در آورده است. این گزاره‌ها بخشی از توصیف‌هایی بوده که بدون واکاوی و تنها با نظاره کردن تصویر-نگاره‌های آن سفالینه‌ها قابل مطرح شدن است. اما پرسش اساسی اینجا این است که آیا این تصاویر ترسیم شده تجریدی و خاص از مردمان یک فرهنگ که در طول بیش از یک هزاره بر ظروف تداوم ترسیم را به خود می‌بیند، می‌تواند تنها همین مفاهیم را منتقل کند؟ به عبارتی دیگر باید پرسید آیا این تصاویر هنری تنها با وجهی زیباشناسی هنری این چنین تصویرسازی را به خود دیده است یا در پس این تصاویر معنای پنهانی نیز وجود دارد؟ این مقاله قصد آن را دارد که در جهت پاسخ به این دست سؤال‌ها به تحلیل آن نگاره‌ها بپردازد. از این رو مقاله پیش رو با این پیش فرض که هنر مردم بدوی و پیش از تاریخ جدا از فرهنگ باورمندان و اجتماعی ایشان نبوده، با ملاحظات نظری بر همین اساس، مراحل پژوهشی خود را می‌آغازد. در ادامه و با استفاده از اطلاعات بدست آمده به تحلیل عناصر تصویری نگاره‌ها پرداخته و در نهایت آثار را در منظر کلی واکاوی خواهد کرد. با این توجه پژوهش از داده‌های بدست آمده از ابزار کتابخانه‌ای با رویکردی تاریخی-تأویلی،

روش کیفی و شیوه توصیفی-تحلیلی سعی خواهد کرد تا به معانی، پیام و موضوعیت پنهان نگاره‌های فرهنگ پیشاتاریخی موسیان دست یازد. به واسطه این تحلیل، هم بخشی از هنر پیشاتاریخی ایران مطالعه می‌شود و هم شناخت نسبی از فرهنگ موسیان پیش از تاریخ ایجاد می‌شود. در انتهای مقاله انتظار نگارندگان این بوده که این نگاره‌ها را بتوان در یک عنوان مناسب نام‌گذاری کرد: "نگاره‌های آیینی-اعتقادی فرهنگ پیشاتاریخ موسیان".

جدول شماره ۲: تصویر-نگاره‌های به جامانده آیینی-اعتقادی از فرهنگ پیشاتاریخ موسیان مأخذ: نگارندگان

(۷)	(۶)	(۵)	(۴)	(۳)	(۲)	(۱)
						
نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش صعود و نیایش صعود از جایگاه انسانی به جایگاه خدایان سفال‌نگاره از موسیان مأخذ: (ذکاء، ۱۳۴۲، ۵۱)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش نقوش انسانی موضوعی صعود و عروج به جایگاه خدایان از افق سفالی دهلران مأخذ: (افشار، ۱۳۸۸، ۶۸)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش مذهب‌گرایانه صعود و جذب تکه سفالینه از تپه‌خزینه موسیان مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷، الف، ۱۱)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش جذب‌های و عروج به آسمان سفال‌نگاره از تپه موسیان مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷، الف، ۱۲)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش صعود به آسمان و جذب‌های نقش‌نگاره سفالینه از تپه موسیان مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷، الف، ۱۱)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش صعود به آسمان جذب‌های تکه سفال از تپه موسیان مأخذ: (افشار، ۱۳۸۸، ۶۷)	نماد آیینی-حرکتی رقص‌های نیایش صعود به آسمان جذب‌های؛ عروج به آسمان سفالینه از تپه‌خزینه موسیان مأخذ: (ذکاء، ۱۳۴۲، ۵۰)

۲- پیشینه پژوهش

۱-۲: پیشینه تجربی

واکاوی تصاویر هنری بر روی ادوات به جا مانده از ایران قدیم بخشی از تبار فرهنگ و هنر مردم مزبور را آشکار می‌کند. این امر بسیار حائز اهمیت بوده و ضرورت پژوهش‌هایی از این دست را می‌رساند. این ضرورت آن جایی اهمیت بیشتر می‌یابد که با کم توجه‌ای یا کژتابی پژوهشگران حوزه هنر در ارتباط به این موضوع، به خصوص در دهه‌های اخیر، مواجه‌ایم. باید اذعان داشت، بر اساس تحقیقات انجام شده توسط نگارندگان، با رویکرد اتخاذی پژوهش حاضر و در جهت خوانش متن‌های تصویری-هنری فرهنگ پیشاتاریخی موسیان، تحقیق و پژوهش علمی مستدل در حوزه مطالعات هنر یافت نشد. بر همین اساس، موضوع و رویکرد اتخاذی جستار حاضر بدیع بوده و پرداخت به آن را باید ضروری دانست. با این حال، از مطالعات پیشین حوزه‌های مردم‌شناختی، باستان‌شناسانه و پژوهش‌های نزدیک به مقاله حاضر که می‌تواند مبانی مطالعاتی بنیادین این پژوهش را فراهم کند، نباید غافل بود. در مورد نخست، به پژوهش‌های یحیی ذکاء که در قالب سه مقاله، (ذکاء، ۱۳۴۲؛ همان، ۲۵۳۷، الف و ب)، برای مطالعه در دسترس است، اشاره به جایی خواهد بود. این مقالات ضمن اینکه مرجع اصلی پژوهش در حوزه مطالعات حرکات موزون پیش از تاریخ ایران هستند، تصاویر درخوری از سفال‌نگاره‌های پیش از تاریخ ایران را نیز ارائه می‌کنند. محقق در این مقالات با شیوه و رویکرد توصیفی، تاریخی و مردم‌شناختی اطلاعات نسبی مناسبی را در زمینه بحث خود و نگاره‌های ایران پیش از تاریخ ایران ارائه کرده است. در مورد ثانی مطالعات در خور توجه بیشتری قابل بررسی است. از پژوهش‌های فعالان بین‌المللی در این حوزه، به کاوش‌های هلن کنتور (۱۹۷۶)^۳، باید اشاره کرد؛ وی ضمن واکاوی دوره‌های شکل‌گیری افق فرهنگ و ادوار شوش، با کاوش‌های منطقه دهلران و محوطه موسیان، زمینه مطالعاتی بیشتری را برای محققان این حوزه فراهم کرد. بازتاب گزارش‌های این کاوش‌ها در پژوهش‌هایی از علیزاده (۱۳۸۲) و طلایی (۱۹۷۸)^۴، قابل دریافت است. نتیجه استمرار این تلاش‌ها، در پژوهشی از پولاک (۱۹۸۳)^۵، خود را نشان داده است. پژوهش مزبور در زمینه مطالعات افق سفالی شوش قدیم و مطالعه نقش مایه‌های سفالینه‌های باقی مانده از آن فرهنگ و منطقه بوده و منتقل‌کننده اطلاعات مناسبی در موارد یادشده است.

³ Kantor, 1976.

⁴ Tala'i, 1978.

⁵ Pollock, 1983.

آژند، یعقوب و امیریان‌دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

در این راستا، از مطالعات جهت‌دار واندیور (۱۹۸۶)^۶ و فرانک هول (۱۹۸۷)^۷، نیز نباید عدول کرد. ایشان با بررسی مبانی و علل اجتماعی فرهنگی به دسته‌بندی سفالینه‌ها و آثار منطقه آسیای غربی و ایران مبادرت داشتند. از فعالیت شرق‌شناسان به مانند بریدوود (۱۳۶۳) و گیرشمن (۱۳۴۹؛ ۱۹۳۸)^۸، نیز نباید غافل بود. هم‌چنین در این زمینه‌ی مطالعاتی، مطالعات سیف‌الله کامبخش‌فرد (۱۳۹۲) و حسن طلائی (۱۳۹۲)، را باید از جمله مطالعات قابل توجه پژوهشگران داخلی دانست. مطالعات حوزه باستان‌شناسانه ایشان در دو کتاب اشاره شده، به مطالعات شناخت‌شناسی سفالینه‌های ایران پیش از تاریخ کمک شایانی می‌کند. در ضمن قبل از ایشان، پژوهش‌های نگهبان (۱۳۵۲)، مجیدزاده (۱۳۶۸) و موسوی (۱۳۷۶)، اطلاعات ژرفی را در خصوص افق سفال‌های منقوش منطقه خوزستان قدیم، شوش و دهلران در اختیار می‌گذارد. در مطالعه افق سفالی چشمه علی و اسماعیل آباد، که نمونه‌های آن در موزه ملی ایران، از کاوش‌های سال‌های دور (۱۹۳۲)، نگهداری می‌شود، گزارش‌های اسفندیاری (۱۳۷۸)، قابل اعتنا است. در این میان، نقطه آغاز توجه به نقوش انسانی و موضوعی سفالینه‌ها و ادوات دیگر، کاوش‌های قدیم گیرشمن و دیگران از افق سیلک بود، که توسط دیرینه‌شناسان داخلی از جمله نگهبان (۱۳۴۳)، طلائی (۱۳۸۷) و مجیدزاده (۱۳۵۹)، در نقاط دیگر فلات مرکزی ایران نیز مورد توجه واقع و اطلاعات ژرفی را در این زمینه به پژوهشگران ارائه می‌کند. در ضمن از میان مقاله‌های داخلی که در سال‌های اخیر در نشریه‌های معتبر به چاپ رسیده به "تبارشناسی حرکات آیینی موزون با سماچه (فرایند تاریخی و خاستگاه اجتماعی-اعتقادی)"، به تألیف آژند و همکاران (کیمیای هنر، ۱۳۸۹)، "تصویرسازی حرکات موزون با سماچه در سفال‌نگاری‌های ایران پیش از تاریخ" (رهپویه هنر/ هنرهای تجسمی، ۱۳۹۸) و "خوانش نشانه‌گی و رموز تصاویر آیینی-حرکتی در نخستین سفال‌نگاری‌های ایران پیش از تاریخ"، (رهپویه هنرهای تجسمی، ۱۳۹۹)، تألیف امیریان دوست و دیگران، "تصویرسازی آیینی-روایتی اسطوره‌گی خدایان در نگاره‌های پیش از تاریخ"، بنی اردلان و امیریان دوست (هنر و تمدن شرق، ۱۴۰۰) و "تبارشناسی هنر نمایش در ایران (با اتکاء به خوانش تأویلی نگاره‌های مصور)"، امیریان دوست و آقای (رهپویه هنرهای تجسمی، ۱۴۰۲)، حیدری نژاد و حسین آبادی (نگره، ۱۳۹۹)، حسینی و دیگران (جامعه‌شناسی فرهنگی و هنر، ۱۴۰۲)، در خور توجه هستند. نگارندگان این مقاله‌ها در بخش‌هایی از پژوهش خود به مطالعه آثار باقی مانده از ایران باستان، قدیم و پیش از تاریخ با موضوع، رویکرد و روش‌های مناسب، اما متفاوت از مقاله حاضر پرداخته‌اند.

۲-۲: ملاحظات نظری

۲-۲-۱ - ارتباط دو سویه هنر و فرهنگ اعتقادی مردم پیش از تاریخ ایران

هنر در هر دوره‌ای از زندگی بشر با شرایط و هدف ویژه‌ای پدیدار و تداوم حضور داشته است. با این توجه برای واکاوی هنر در هر دوره لازم است مقدمات شناختی مناسبی از دوره تولید آثار مورد مطالعه فراهم آید. در این روند مطالعاتی، تأثیرپذیری ویژگی‌های شاخص هنر آن دوره از عوامل مستقیم و غیرمستقیم مناسبات اجتماعی و فرهنگی حائز اهمیت است. این شیوه در تأویل تبارشناختی و تحلیل معنایی آثار هنری که از دوران گذشته دور باقی مانده است، بسیار کاربردی است. در این مطالعات ضمن اینکه عوامل و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی مؤثر در هنرهای ادوار مختلف مشخص می‌شود، مسیر و مراحل مطالعات بعدی برای تحلیل، تفسیر و خوانش بهتر آثار مورد نظر بهینه‌تر مهیا خواهد شد. این مهم از مفروضات این مقاله محسوب می‌شود. نگارندگان در گام نخست اثبات کرده که در این ارتباط، مناسبات بیان شده، رابطه تنگاتنگی را در ادوار پیش از تاریخ داشته‌اند. در گام بعدی این مذاقه، در مورد نوع ساختار فرهنگی-اجتماعی غالب بر ادوار پیش از تاریخ ایران صورت گرفته و در نهایت بنا بر نوع ساختار فرهنگی-اجتماعی مردم پیشاتاریخی ایران - که مذهب گرایانه تشریح خواهد شد - دریافت ارتباط دوسویه و تطابق هنر و فرهنگ اعتقادی مردم ایران پیش از تاریخ، مسأله لاینحلی نخواهد بود.

برای تبیین موضوعات مطرح شده مناسب آنست که با تفکیک موردی مصادیق مناسبی از مباحث ارائه شود. نخست بهینه است از هنرهای عصر بدویت آغاز کرد.

الف - مهمترین مؤلفه‌های هنری تأثیر پذیر از مناسبات مذهبی، فرهنگی و اجتماعی در نزد جوامع بدوی زیست؛

⁶ Vandiver, 1986.

⁷ Hole, 1987.

⁸ Ghirshman, 1938.

آژند، یعقوب و امیریان دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

به زعم نگارندگان، فرهنگ و جهان‌نگری مردم بدوی زیست، مؤلفه‌های فراوانی را به‌عنوان مبانی پذیرفته شده، به فرهنگ‌های اعصار پیش از تاریخ تحمیل می‌کند. بخش قابل‌اعتنایی از آن مؤلفه‌ها در هنر پیش از تاریخ جلوه‌گر است. در ادامه به مهمترین آن مؤلفه‌ها اشاره می‌شود. نفوذ و تأثیرگذاری ژرف این مؤلفه‌ها در هنر دوران بدویت و پیش از تاریخ جلوه‌گری دارد.

(۱) نمادگرایی، اسطوره‌پردازی مذهب‌گرایانه؛

اورلی هولتن (۱۳۶۴، ۱۵)، معتقد است: "هنگامی که انسان به توانایی نمادسازی خویش باز می‌گردد، اسطوره و هنر می‌سازد و دین و آئین می‌آفریند؛" و لاوروی هرنکر، با ارائه نتایج مطالعات میدانی بر روی رفتارها، مناسک، مذهب و آیین‌های قبایل بدوی، به تأثیرگذاری ژرف تلقین مذهبی اساطیر در پوشاندن عجز انسان در زندگی واقعی و بازنمایی این اساطیر مذهب‌گرایانه به واسطه هنر در این جوامع اشاره مستقیم دارد (Dundes, 1984, 41-47)؛ بررسی مناسبات اجتماعی-فرهنگی و تأثیر آن‌ها بر هنر عصر بدویت و پیش از تاریخ بدون در نظرگیری جهان‌بینی و مبانی فکری آنها مطالعه‌ای ناکافی است. نشانه‌های این امر از مطالعات تاریخ هنر محققان بین‌الملل و هم داخلی قابل دریافت است. آنچه در این واکاوی‌ها مسلم است رد نفوذ عمیقی از تفکرات و اعتقادات مذهبی و باورمندان در مناسبات اجتماعی، فرهنگی و هنر این مردمان است. به همین نسبت، بخش عمده‌ای از این مناسبات در مؤلفه‌هایی از فرهنگ و هنر این مردمان خود را نشان داده است. بدین ترتیب و به ناگزیر هنر این ادوار را هنری با نفوذ تفکری مذهب‌گرایانه باید تعریف کرد. در این دوره انسان‌ها از هنرها استفاده ابزاری کرده و از آن پدیده نوظهور، در جهت تحمل زندگی و ادامه حیات بهره می‌گیرند. از آنجاییکه مناسبات اجتماعی بدوی بر جهان‌بینی مذهب‌گرایانه استوار است، لاجرم هنرهای بدوی نیز در همین مناسبات جای‌گیر می‌شوند. این موارد، که از اصول پذیرفته شده‌ی فرهنگی نخستین انسان‌ها به حساب می‌آید، باعث بود تا بخش اعظم نخستین برساخت‌های انسان‌ها به‌صورت نمادین-اعتقادی تولید و جلوه کند. اکثر این آثار کاربردی بوده و مانند ابتدایی‌ترین ساخته‌های بشری برای رفع نیازها حیاتی بشر ساخته شده بودند (جنسن، ۱۳۷۹، ۲۸-۱).

(۲) کاریست عمل‌گرایانه اجتماعی-مذهبی هنر عصر بدویت؛

هنر دوره بدویت مهمترین خصایص خود را در مؤلفه عمل‌گرایی اجتماعی با مناسبات باورمندان بازمی‌یابد؛ بدین‌سان، هنرهای نمادین و اسطوره‌پردازانه، بر پایه جهان‌بینی و گرایش‌های مذهبی ابتدایی، با شیوه کاربردی عمل‌گرایانه دسته‌جمعی، در اجتماعات عصر بدویت اشاعه می‌یابد. بر همین مبنا، کاریست و معنای بخش اعظمی از برساخت‌های بشر در این اعصار و فرهنگ‌ها - که امروزه به‌عنوان هنر از آنها یاد می‌شود - با مناسبات مذهب‌گرایانه و باورمندان‌های آن فرهنگ‌ها هم‌خوان است. این کاریست و مناسبات در اشکال متعدد هنر پیشاتاریخی نیز یافت می‌شود. بر همین اساس است که پژوهش، پژوهشگران این حوزه مطالعاتی، آن هنرهای مزبور را به مراسم، تشریفات و آئین‌های اعتقادی، مذهبی-دینی آن مردمان نسبت داده‌اند (اسپور، ۱۳۸۳، ۲۸-۱۳)، با این توضیح که، انسان بدوی و پیش از تاریخی، بنابر بنیادین‌ترین وجوه فرهنگی زیست اجتماعی‌اش، همه‌ی امور مربوط به حیات خویش را به‌گونه‌ای فیزیکی-جمعی به "انجام" می‌رسانده است. آن امور در اکثر اوقات، وابسته به اعتقادات و باورهای ایشان تبیین می‌شود؛ بر همین اساس در فرهنگ‌های مزبور، همه‌ی امور اعتقادی-باوری و وابسته به آن، عینی، عمل‌گرایانه و با کاریست هنرهایی با همین مؤلفه‌های انجام می‌پذیرفت؛ انسان این عصر در صدد برمی‌آمد تا مقدسات مذهبی خود را نیز - که اغلب ماورائی بودند - تجسد و تجسم واقع‌نمایانه ببخشد و به‌صورت محسوس، عینی، زمینی و از جنس خود درآورد تا باور آن برایش سهل‌تر و در دسترس‌تر باشد. انسان بدوی زیست براساس همان قواعد "انجام" و باورپذیری، با یاری گرفتن از هنر، خدایان باورپذیر و عینی ساخته و با آن‌ها و در کنارشان مراسم و تشریفات عمل‌گرایانه جمعی را تدارک می‌بیند. ساده‌ترین مصادیق این کارکردگرایی مذهب‌گرایانه، مجسمه‌ها، اصنام، شمایل و تماثیل اسطوره خدایان باقی مانده از آن فرهنگ‌ها است که به‌صورت نمادین و با اتکاء به هنر ساخته شده و با اعمال هنری بدن و حرکات موزون به نمایش در می‌آمدند. به این واسطه ایشان روایت‌های اساطیر را که بر اساس باورهای اعتقادی‌شان تدارک دیده شده بود، به گونه آیینی، موزون و رازگونه روایت دیداری می‌کردند. این گونه عمل‌گرایی اعتقاد-محور، چه در جهت عینیت بخشیدن و چه برای انجام عملیاتی فیزیکی، نیازمند ابزاری بود. از طرفی این ابزار قابلیت ارائه به‌صورت تجسمی و رازگونه کردن اسرار اعتقادی را نیز می‌یابست در خود مستتر می‌داشت. بدین‌سان هنرها به‌صورت نمادین به خدمت مذهب و دین اسطوره‌ساز این مردم درآمده بودند. بدین‌گونه بشر با بهره‌مندی از هنرهایی همچون نگارگری، رنگ‌آمیزی، پیکره‌سازی، معماری، حرکات موزون، حرکات بدنی نمایشی و دیگر هنرها، مناسک و آیین‌های مذهبی و اجتماعی خود را به‌صورت نمادین و عمل‌گرایانه عینیت بخشید. تداوم و تکرار باورمندان این گونه هنرها باعث

آن می‌بود تا هنرهای مزبور در رسته اعمال آیین اجتماعی-فرهنگی تثبیت شوند. این مناسبات و مؤلفه‌های مربوطه در فرهنگ و هنر پیش از تاریخ ایران نیز قابل واکاوی است.

ب - مصادیق و تأثیر مناسبات جهان‌نگری و باورمندانه بر هنر بومی ایران پیش از تاریخ؛

(۱) شاخص‌ترین مؤلفه‌های شناختی تأثیرگذار مذهبی بر سبیل جهان‌نگری بدوی اسطوره‌گرا؛

بنیادین‌ترین حقایق وابسته به باورها و مناسبات فرهنگی-اجتماعی ایرانیان قدیم به ترتیب ذیل تبیین خواهد شد:

۱ - مردمان این فرهنگ در گذر از زندگی بدوی و میانه‌مسیر تمدن بودند؛ بر این اساس مناسبات زندگی ایشان نیز در میان ادوار بدویت و تمدن تعریف شدنی است؛ با وجود یکجانشینی روستایی، زیست اجتماعی-فرهنگی آن مردمان هم‌چنان بر پایه قبیله و کمونی-دسته‌جمعی بود. ۲ - جهان‌بینی فرهنگی ایشان اسطوره-محور بوده و بر پایه اعتقاد به نظم کیهانی، کائنات و طبیعت، قدرت خدایان اسطوره‌ای، نیروهای ماورایی، خرافات، سحر و جادو شکل یافته بود. ۳ - این مردمان بر اساس مبانی فکری حاکم از دوران بدویت و معلومات غیرعلمی، گرایش‌های اعتقادی متعددی را برای همه امور حیات خویش تدارک دیده بودند(از آنیمیسیم و فتیشیسم گرفته تا نیایش اجرام، اجسام، خدایان باوری تا دیگر گرایش‌ها). ۴ - نماد، اسطوره و جادو سه وجه جدایی‌ناپذیر از این فرهنگ محسوب می‌شدند، زیرا که ایشان به دلایل متعدد - که یکی عدم دستیابی قبیله دیگر به نوع، خویشتکاری، کارکردگرایی و حتی نام اسطوره-خدایانشان و نیز تفکرشان بود - باورها، خدایان باوری، تفکرات، تجربیات و آموخته‌های زیسته خویش را در هاله‌ای از راز و سحر و نماد، مرموز، مبهم، ماورایی و سمبلیک جلوه می‌دادند و به همین صورت و با اصرار بر تکرار و تداوم استفاده، این مبانی را به اسطوره و باورهای اسطوره‌گی یقینی زندگی و فرهنگ قبیله می‌افزودند. به عبارتی دیگر کاربست این مؤلفه‌های مسحور، نمادین و رازآلود، فرهنگی شده و دیگر جزئی از فرهنگ آنها محسوب می‌شد. ۵ - تکثرگرایی و فراروایتگرایی را از مؤلفه‌های اساسی پیشاتاریخی آن فرهنگ باید دانست؛ فرهنگ عامه و عامی باورپذیر این مردمان بر اصل روایات تعمیم یافته به اسطوره-نمادها استوار بود(فرا روایت‌گرایی)، در ضمن کلیه امور زندگی - اعم از سیاست، اقتصاد و فرهنگ، هنر و غیره - این انسان‌ها تحت تأثیر شدید باور و اعتقاداتشان بود(تکثرگرایی). هر دو مؤلفه بر اساس مبانی فکری و جهان‌بینی ایشان تداوم حضور یافته بود. ۶ - آیین‌مداری؛ انسان‌های در حال مطالعه به آیین‌های متعدد قائل بوده و به همین واسطه مناسک اسطوره‌پردازانه و نمادین برگزار می‌کردند؛ زندگی آیین‌مدارانه انتخاب زیسته آن مردمان بوده و آیین‌های ایشان بر قاعده نظم تداوم می‌یافته است؛ حرکات موزون نمادین و روایت‌گر اسطوره‌ای جزء لاینفک آیین‌های مذهبی ایشان بوده است. ۷ - به خدمت‌گیری کلیه امکانات اجتماع در ایجاد نظم طبیعی اسطوره-نمادین کیهان، از دیگر خصایص فرهنگی وابسته به جهان‌بینی باورمندانه مذهبی ایشان محسوب می‌شود؛ این امر نیز بنا بر تفکر حاکم فراروایتی، تکثرگرا و زیست-کمونی ایشان، شامل همه امور از جمله بر پایی مراسم، مناسک و اعمال عملیاتی مربوط به آیین‌ها و ابداعات هنری ایشان می‌شد. مورد مطرح شده اخیر به این معنا است که همه‌ی امور آن جوامع انسانی از جمله روایت‌سازی، اساطیر، نمادها، آیین، حرکات دسته‌جمعی، موزون و آیینی و انواع هنر، بر پایه و در خدمت اعتقادات مذهبی زمانه بود. ۸ - موارد اشاره شده اساس زیست اجتماعی و فرهنگ مردم مزبور را نیز سامان می‌بخشد. در این راستا، باورها و اعتقادات، وجهی از جهان‌بینی آن انسان‌ها را تشکیل می‌دهد؛ در این نگرش، مبانی تفکری و تجربیات زیسته بر ادراک مفاهیم جهان‌بینی بی تأثیر نیست. ۹ - در این بینش، فراروایت‌گری، تکثرگرایی و جهان‌بینی اسطوره‌ای منسوب و غالب شده بر حیات این انسان‌ها، قابل تعمیم به هنر و هنرمند زمانه مزبور بود. ۱۰ - هنر پیش از تاریخ در بخشی از همین مضامین و مناسبات تحلیلی، از زیست و فرهنگ عامه آن انسان‌ها، قابل تعریف خواهد بود. به همین واسطه، تأثیر موارد مطرح شده بر هنر و هنرمند پیشاتاریخی در ایران غیرقابل انکار است.

(۲) مصادیق کاربست عمل‌گرایانه مذهبی در قالب اعمال نمادین آیینی؛

فرهنگ ایران قدیم مملو از آیین‌ها و اعمال آیینی بوده است. ذکاء مؤکد می‌گفت، "مردمانی که از هزاران سال پیش در پشته (فلات)، ایران نشیمن گرفته و دوره‌های گوناگون شهرپیکری (تمدن) و فرهنگ را پشت سر نهاده‌اند، هیچگاه نمی‌توانستند از این هنر نهادی، که به گفته برخی از دانشمندان دسته و پایه هنرهایست، بی‌بهره باشند و رقص را نشناسند و در برگزاری آیین‌ها و جشن‌های خود نرقصند". از طرفی، هم‌اکنون وجود و کاربرد غریزی و اجتماعی انواع گونه‌گون رقص از مذهبی، آیینی و گروهی گرفته تا تفریحی و تکی، از دیرباز نزد مردمان پیش از تاریخ ایران خبر می‌داد (ذکاء، ۱۳۴۲، ۴۴؛ همان، ۲۵۳۷ش.الف و ۳ و ب، ۷). بسیاری از این گونه اعمال حرکتی در قالب انجام حرکات آیینی عمل‌گرایانه و فرهنگی شده تعریف پذیر هستند. این گونه اعمال

در راستای باورهای مذهبی و به‌صورت نمادین انجام می‌شده است. بر همین اساس و بر پایه مدعای یاد شده، مستندات فرهنگی-هنری ویژه‌ای شامل نقشینه‌های به نگاره درآمدی یا پیکرک‌های انسانی از بومیان ایران قدیم باقی مانده است که در حال انجام این‌گونه حرکات هستند. از ویژگی‌های شاخص و منسوب به این آثار بر جا مانده پیشاتاریخی، کاربست اعتقادی-مذهبی در تولید و اشاعه آن آثار و عناصر متعلق به آنهاست.

(۳) مصادیق کاربست اعمال نمادین آیینی در هنرهای بصری-تجسمی ایران پیش از تاریخ؛

ادوات متعددی منقوش به حرکات موزون آیینی-مذهبی و عناصر دیگر تصویری نمادین و رمزی از فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم در دست است که به‌مثابه متن دیداری-فرهنگی و آثار هنری-تجسمی تصویرسازی شده، شناخته می‌شوند. این آثار حامل پیام‌های نشانه‌گی تصویری بوده و با در نظرگیری همان مناسبات قابل خوانش هستند. آن متن‌های فرهنگی-هنری از فرهنگ‌های مختلفی در اقصی نقاط ایران قدیم کشف شده است. شاخص‌ترین این مناطق، "تپه خزینه" شوش، تپه الف "تل جری"، "تپه سیلک" کاشان، "سگزآباد" قزوین، "تپه سبز" شوش، منطقه باستانی نهاوند، "چشمه علی"، "تپه یحیی" در کرمان، تخت جمشید، "ارسنجان" فارس، لرستان و مناطق جنوب غربی چون دهلران و "تپه‌موسیان" بوده‌اند. قدمت این ادوات از عصر نوسنگی تا اواخر سده‌های پیش از تاریخ تخمین زده می‌شود (گیرشمن، ۱۹۳۸؛ ذکاء، ۱۳۴۲-۵۶، ۵۹-۵۰ و ۵۱؛ همان، ۱۳۳۷ش. الف، ۱۱ و ۸ و ۴؛ همان ب، ۷ و ۶؛ برزین، ۲۵۳۶ش. ۱۰۹؛ بهنام، ۱۳۵۱ الف، ۴؛ همان، ۱۳۵۱ ب، ۶؛ طلایی، ۱۳۹۲، ۳۷۲؛ کامبخش فرد، ۱۳۹۲، ۷۶؛ افشار، ۱۳۸۸، ۵۷-۵۹ و ۶۱ و ۶۴ و ۷۳).

۲-۲-۲ - جهان‌بینی و شاخص‌ترین باورهای اعتقادی در ایران پیش از تاریخ؛

جا دارد به اساسی‌ترین مفاهیم باوری تأثیرگذار بر مردمان پیش از تاریخ در فلات ایران اشاره شود. این مفاهیم، ضمن اینکه خاستگاه بنیادین اعتقادی-مذهبی فرهنگ پیش از تاریخ ایران را تشکیل می‌داده، دست‌مایه مناسبی برای ترسیم نگاره‌های اعتقادی-تجربیدی و رمزی (کامبخش فرد، ۱۳۹۲، ۶۶) با موضوعیت در ارتباط انسان در ایران قدیم نیز بوده است.^۹

الف. خدایان باوری؛ از شاخص‌ترین گرایش‌های باوری و اعتقادی دوران‌های قبل از متمدن شدن انسان‌ها خدایان باوری است. اسطوره‌سازی نمادگرایانه از جلوه‌های ویژه عملیاتی آن گرایش محسوب می‌شود (الیاده، ۱۹۶۳، ۱۱۶ و ۱۱۵). در فرهنگ‌های بین‌النهرین و ایران قدیم این گرایش اعتقادی-باوری سخت مورد پذیرش بود (پیرنیا و دیگران، ۱۳۹۲، ۳۵ و ۳۴). این روند در این رابطه با نقش دین، به‌ویژه دین‌های چندخدائی قابل تطبیق و توجیه بیشتر است (بیضایی، ۱۳۷۹، ۱۳). در فرهنگ ایران پیش از تاریخ باور به خدایان چندگانه تداوم حضور دارد، زیرا که جهان‌بینی انسان پیش از تاریخ بر پایه اسطوره‌محوری تعریف شده و همین امر باور به خدایان را تشدید می‌کند. این جنبه جهان‌بینی خاصیت اسطوره‌سازی و فراروایات گسترده‌تری را تقویت می‌کند.

انسان بدوی که تکثرگرایی دیگر وجه غالب زندگی‌اش است، بنیان جهان‌بینی خویش را باورمدارانه به کلیه امور مختلف حیات خویش اشاعه می‌دهد؛ انسان مزبور بنا به غریزه و عدم شناخت در مواجهه با ناشناخته‌ها هراسان می‌شود، زیرا که هنوز تجربه و علم کافی برای درک مجهولات را ندارد. این ناشناخته‌ها متنوع و کثیر بوده و از بلاهای طبیعی - سیل، زمین لرزه، کسوف، خسوف و غیره - تا امور طبیعی واقع - بارش باران، برف، تگرگ، رعد و برق و غیره - تا اشیاء طبیعی و حیوانات دهشتناک را شامل می‌شد. پس این بشر نوباوه ادراک، از جهت گرایش به کثرت‌گرایی، عدم شناخت و هراس یاد شده، خدایان کثیری را متصور می‌شود که بانی این مجهولات هراس‌انگیز هستند. از سوی دیگر، انسان‌های بدوی قبیله‌ای و دسته‌جمعی (کمونی) می‌زیستند و از این رو با دیدگاه روان‌شناختی، باورهایشان نیز زودتر به یقین همگانی ختم می‌شد. یکی از این یقین‌های همگانی تعمیم خدایان به شبیه‌های آن‌هاست. اصرار بر این باور، باعث گسترش و ایجاد وجوه نشانه‌گی از خدایان می‌شده است. به مرور در این اجتماع و فرهنگ‌ها، خدایان متکثر شبیه‌سازی شده با دست‌مایه‌های رمزی و تجربیدی وام گرفته شده از مؤلفه‌های همان فرهنگ، به‌صورت نمادین، حضور معنا‌دارش را تثبیت می‌کند. با این تأویل، خدایان اساطیری و خویشکاری‌های مربوطه‌شان در زمره باورهای بنیادین اعتقادی بشر ابتدائی و پیشاتاریخی خواهند بود. با اشاعه عمومی این دست نماد-خدایان، باور به آن‌ها جزئی از فرهنگ آن بشر می‌شود. در این فرهنگ‌ها اسطوره و روایت‌های فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی بر همان اساس و بر پایه

^۹ هنر سفالگری ایران در این دوره ماقبل تاریخی [دوره نوسنگی] تجربیدی‌ترین هنر در نوع خود است. این هنرمند با موضوعات رمزی و تعلیلی فهم و درک صحنه‌ها را مشکل می‌کند. ترجیح هنرمند به واسطه تغییر در سبک زندگی دیگر بازنمایی صرف عناصر طبیعت نیست (کامبخش فرد، ۱۳۹۲، ۶۶).

¹⁰ Mircea Eliade, 1963.

آژند، یعقوب و امیریان‌دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

باور و گرایش‌های فکری و اعتقادی مزبور ساخته و پرورانده شده و با کاربرد دست‌مایه‌های هنری به‌صورت نمادین فرهنگی تداوم حضورش را تثبیت می‌کرد. بدین‌گونه هنر در این فرهنگ‌ها کاربست نوین دیگری به خود دیده و ابزاری در جهت خدمت به اشاعه و ثبت این‌گونه روایات فرهنگی-اجتماعی شد. شاهد این مدعا، بر روی آثار به جا مانده هنری، نمادین و رمزوار این مردمان قابل واکاوی است.

نکته حائز اهمیت دیگر، طریقه تجلی این اسطوره-نمادها در این فرهنگ‌هاست؛ انسان ابتدائی تنها به ثبت تصویری از نماد-اسطوره‌هایی که قرار بود در نقش منجی و قهرمان ظاهر شوند بسنده نکرده و بدنبال عملیات‌های عملی مستمری برای اشاعه و بهره‌مندی از آن‌ها برآمد. بنا بر این قاعده، آیین، مراسم و مناسک فراوان و ویژه برای خدایان بر پا کرده و این استمرار را تا ستایش و نیایش آن‌ها ادامه‌دار انجام داد. مراسم و آئین‌ها نیز دارای همان کثرت کمی و کیفی گفته شده بودند؛ این گفتار به این معناست که هر خدائی اسطوره و نمادی، مراسم و آیینی را به خود اختصاص می‌داد و در این آیین‌ها با حضور جمع مردمان و نماد خدایان، عملیات نمادین حرکتی ویژه‌ای تدارک داده می‌شد. این‌گونه حرکات آیینی در آن فرهنگ به‌مثابه ابزار کاربردی آیینی، رازآمیز نیایشی و نماد عملیاتی استیلاء و غلبه بر هراس‌های پیش‌گفته محسوب می‌شدند و به همین نسبت نیز دارای اهمیت و کاربست ویژه‌ای در زندگی انسان‌های پیش از تاریخ بودند.

ب. تقدیس و پرستش پدیده‌های طبیعی؛ تقدیس و پرستش پدیده‌های طبیعی از جمله اعتقادات بنیادین فرهنگ نخستین بومیان ایران قدیم بوده که تداوم آن حتی در تیره‌های مختلف و زمان‌های متممادی قابل امتداد و ره‌گیری است؛ اقوام این فرهنگ به‌طور کلی نیروها و پدیده‌های طبیعت و اجرام فلکی مانند آسمان و خورشید را می‌پرستیدند (باقری، ۱۳۸۵، ۱۷)؛ باشلار (۱۳۷۸، ۳۳)، در تبیین این موضوع به عناصر چهارگانه طبیعت و ارتباط نمادین این عناصر با ناخودآگاه انسان‌ها و گرایش باوری و ذاتی انسان با عناصر مزبور اشاره دارد؛ در پژوهش راگوزین^{۱۱} (۱۹۲۳)، زمینه موضوع با این مضمون آمده است: دینی که در این مرحله ابتدایی تمدن بشری منعکس گردیده همان پرستش طبیعت است، یعنی عبادت و نیایش نیروهای طبیعت به‌صورت موجودات نیک و بد؛ علاوه بر خدایان نیک، خدایان دیگری نیز وجود دارند که مظاهر شر و بدی هستند. این خدایان دسته دوم به یقین مورد تنفر آدمیان بوده‌اند ولی برای بازداشتن زیان‌های آن‌ها برایشان قربانی فرستاده می‌شد (۱۹۲۳، ۱۳۳-۳۴). مردم نجد ایران هم مثل نیاکان ابتدائی‌شان، به وجود نیروهای مختلف و نیرومند، که همه‌ی امور عالم در گرو نیرو و اراده آن‌ها بود، معتقد بودند و در همین راستا آن‌ها را در خور احترام، تقدس، تمسک جوئی، عبادت و پرستش می‌دانستند (دورانت، ۱۳۴۳، ۵۹، ۱۳۴۰، ۲۶ و ۲۷). صاحب‌نظران چندی، (همان، ۱۳۴۳، ج ۱، ۹۳؛ راوندی، ۱۳۵۷؛ کوپر، ۱۳۹۲، ۱۴۰ و ۱۴۸ و ۱۷۶ و ۱۷۷؛ امیریان دوست و دیگران، ۱۳۸۸، ۵۳ و ۵۴؛ همان، ۱۳۹۹، ۱۷-۱۰)، در همین واسطه آسمان و خورشید را از برجسته‌ترین خدایان بزرگ این فرهنگ دانسته و بر این اساس، دایره و حرکات نمادین دایره‌وار - به ویژه حرکات موزون دایره‌وار - را از مظاهر نمادین و شاخص آن اسطوره-خدایان تأویل کرده‌اند. دایره در فرهنگ شرق و ایران نماد خورشید و ماه کامل است که تکامل، دور کامل زندگی و ادامه حیات را تداعی می‌کند.

ج. جایگاه ویژه دین در زندگی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی؛ شاید باورهای دینی-اعتقادی و دین‌های ماقبل تاریخی بشر را بتوان جزء اولین تلاش‌های شناخت‌گرایانه بشر برای علوم معرفتی، جهت شناخت خود، خالق و جهان پیرامونیش و طبیعتی که او را احاطه کرده بود، دانست. انسان‌ها در بدویت، این اولین علوم معرفتی خویش را به واسطه ترس از ناشناخته‌ها و تلاش شناخت جهان خود بدست آورده بودند (اسپرمن^{۱۲}، ۱۹۳۶، ۱۶ و ۱۵). ایشان این اندک تجربه و معرفت را تمام هرچه علم در دنیاست تصور کرده و بر همین اسلوب، معرفت حاصله را به کلیات امور و وجوه زندگیشان از جمله پدیده‌های خویش ساخته، باورها، دین، اسطوره‌ها و دیگر اعتقادات و امور اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تعمیم دادند. با همین باور به کاربرد نجات‌بخش کاربست اعتقادات بر همه‌ی امور زندگی یقین یافتند (چایلد، ۱۹۴۸، ۵۵ و ۵۶؛ همان b، ۴۷؛ الیاده، ۱۳۷۶، ۱۱۳؛ آژند و دیگران، ۱۳۸۸، ۴۴ و ۴۵). این روند تحلیلی، نزد اقوام در حال مطالعه جستار حاضر نیز قابل پذیرش است. همان‌گونه که در بخش تأویل تصاویر ملاحظه

¹¹ Z. R. Ragozin, 1923.

¹² S. Pearman, 1936.

¹³ V. Gordon Childe, 1948.

آژند، یعقوب و امیریان دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

خواهد شد، در بیشتر آثار برجای مانده از ایشان تأثیرگذاری اعتقادات دینی بر مناسبات حیات زیسته این مردمان مشهود است؛ این تفکرات ریشه‌دار در تصاویر نمادین نگاره‌های موضوعی-انسانی این فرهنگ به وضوح قابل مشاهده و ادراک است.

د. **فقدان پرستیدنی‌های مادی چون بت؛** به واسطه برخی اسناد یافت شده و منسوب به این اقوام، که خدایان را به گونه‌ای تجسم یافته زمینی و اصنام گونه نمایان می‌کند، برخی بر این باور بودند که این اقوام هم خدایان خود را با مظاهری مادی سنجیده و از خدای خود بت ساخته و آن را عبادت می‌کردند. ولی برخی پژوهشگران به‌مانند بهار (۱۳۹۰، ۲۷)، به درستی، مستدل و مستند اذعان کرده، "خدایان این اقوام دارای مظاهری مادی چون بت نیستند". این باور در هنر نگارگری و نقشینه نگاره‌های این مردمان نیز به روشنی نمودار است، به گونه‌ای که ایشان را واداشته که این فقدان تصویرسازی جسمی-عینی خدایان را با هنرهای تجسمی تجربیدی، نمادین و تجلی مظاهر دیگر به تصویر در آورده و رمزگذاری کنند. این تجلی در اساطیر و حکایات این اقوام نیز قابل ردیابی نمادین است (ساندرز، ۱۳۸۲، ۹۹). به ندرت تصویری جسمانی از خدایان در نگارگری ایران پیش از تاریخ دیده شده است. این وجوه در هنرهای تجسمی و ویژه نگاره‌های خوانش شده آتی موسیان بارز است.

ه. **ستایش و پرستش خدایان با مفاهیم اجتماعی و باوری؛** در فرهنگ ایران قدیم و در ادامه خدایان پرستی، برخی از مفاهیم اجتماعی در منظر خدایان و به‌صورت نمادین تجلی یافته بودند. این مفاهیم کم‌کم در میان این اقوام، جنبه خدایی به خود گرفته و ستایش شدند (باقری، ۱۳۸۵، ۱۷). در عین حال، بومیان پیش از تاریخ در نجد ایران به زعم تفاوت‌های نژادی و زیست‌بوم با فرهنگ بین‌النهرین، از طرفی "عمیقاً زیر تأثیرات فرهنگی و مادی بین‌النهرین قرار داشتند" (بهار، ۱۳۹۰، ۱۷). بر همین اساس این مردمان علاوه بر باورهای بنیادین بدوی خویش، وام‌دار بخشی از فرهنگ مذهبی بین‌النهرین نیز بودند. عدم جدایی‌پذیری و پیوند عمیق نظامات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی با باورهای دینی که از ویژگی‌های حکومتی-فرهنگی پیشاتاریخی بین‌النهرین به حساب می‌آمد (اسپور، ۱۳۸۳، ۳۱ و ۳۰؛ جنسن، ۱۳۷۹، ۵۳)، از آن جمله است. این تأثیرپذیری و رابطه تنگاتنگ، مفاهیم مختلف هر سه نظام یاد شده را نیز در ایران قدیم دارای کیفیت مضمونی مذهب‌گرایانه کرده بود.

و. **اعتقاد به جادو و جادوگرایی؛** اعتقاد شدید به وجود نیروهای جادویی و گرایش به جادوگرایی از دیگر اعتقادات آن انسان در گذشته ماقبل تاریخ محسوب می‌شود. با استناد به اسناد و آثار برجای مانده از آئین‌ها و شناخت اساطیر پروری فرهنگی این مردمان، دیگر تبیین نوع و کیفیت جهان‌بینی اسطوره‌ای-فراروایتگرایی این اقوام چندان کار دشواری نیست. شواهد به دست آمده نشان می‌دهد که این مردمان در سازمان‌دهی و کاربست اساطیر و آیین‌هایشان از جنبه‌های اعتقاد به جادو استفاده فراوان می‌کرده‌اند (بهار، ۱۳۹۰، ۲۷)؛ به این معنا که ایشان در این کاربست، مستقیم یا نمادین، از قواعد جادو و جادوگرایی بهره‌کاربردی می‌بردند.

ی. **اعتقاد به آیین و اعمال آیینی جمعی با باورهای مذهبی؛** پژوهش بلنیسکی (۱۳۷۱، ۲۴-۱۸)، نشان از آن دارد که مجموعه اعتقادات مردمان در پیش از تاریخ در فلات ایران به پیدایش و تکوین شمار قابل ملاحظه‌ای از آیین‌های اجتماعی-فرهنگی ختم شده بود. رقص‌ها و حرکات موزون جزء لاینفک ساختار آن آیین‌های یاد شده آورده شده‌اند. بر همین اساس در فرهنگ ایران قدیم، این گونه اعمال آیینی موزون دسته‌جمعی، به‌مثابه نماد اعتقادی-فرهنگی شناخته می‌شود. مظاهر بسیاری از این اعمال به‌صورت نمادین در هنرهای تجسمی به‌جا مانده از آن فرهنگ قابل مشاهده و تحلیل است. نگاره‌های نمادین باقی مانده از فرهنگ پیشاتاریخی موسیان نمونه مناسبی از این مدعا است.

در بخش تحلیل و بحث، کاربست موارد مذکور در آثار هنری فرهنگ موسیان - که از فرهنگ‌های شاخص پیش از تاریخ ایران شناخته می‌شود - به گونه‌ای مستدل تبیین خواهد شد. این مهم با اتکاء و پشتوانه داده‌های این بخش، نتایج علمی‌تری را به خود می‌بیند. با خوانش چند متن-نگاره تصویری به‌جا مانده از فرهنگ پیشاتاریخی موسیان، معنای کاربرد نمادهای آیینی، اجتماعی و فرهنگی در هنر پیشاتاریخی آن فرهنگ نیز آشکارتر خواهد شد.

۳- روش پژوهش

تجزیه و تحلیل مستندات و داده‌ها در این مقاله به شیوه کیفی انجام می‌شود. «پژوهش کیفی با کشف معنا، به واسطه غوطه‌ور شدن پژوهشگر در داده، مفاهیم را به شکل مضمون‌هایی مورد بررسی قرار می‌دهد» (محمدی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۲۵؛ میرزایی و شاهرودی، ۱۴۰۲، ۵). در واقع در این روش، «محقق با استفاده از تفسیر خود بر روی اطلاعات گردآوری شده به تجزیه و تحلیل می‌پردازد» (شاهرودی، ۱۴۰۰، ۶۹).

آزند، یعقوب و امیریان‌دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

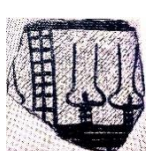
در این پژوهش نخست به واسطه مطالعات کتابخانه‌ای، مستندات و داده‌ها از موضوع جمع آوری شد. در گام بعدی با بررسی داده‌ها نگاره‌های ویژه از فرهنگ موسیان پیش از تاریخ برگزیده و بر اساس ملاحظات نظری پژوهش مورد بحث و تحلیل قرار گرفت. بر این اساس از لحاظ ماهیت پژوهش حاضر از نوع تاریخی و توصیفی-تحلیلی شناخته می‌شود. بر این اساس، این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تاریخی، به مطالعه معنای پنهان ۷ نگاره از نگاره‌های پیش از تاریخ در فرهنگ موسیان که موضوع تصویرسازی شده آیینی-اعتقادی دارند، می‌پردازد. مقاله حاضر پس از معرفی آن نگاره‌ها، با در نظرگیری ارتباط جویی عناصر تصویری آن نگاره‌ها و فرهنگ پیش از تاریخ - که با پیش‌فرض فرهنگ هم‌سان با فرهنگ مزبور در نظر گرفته می‌شود - به بررسی معنای پنهان نگاره‌ها خواهد پرداخت. از لحاظ نتیجه حاصله، پژوهش در زمره کیفی-تأویلی محسوب می‌شود؛ زیرا که پس از توصیف و تحلیل داده‌ها تفسیر نگارندگان منجر به نتیجه حاصله پژوهش است.

۴- تحلیل یافته‌ها

نگاره‌های نمادین منقوش فرهنگ پیشاتاریخی موسیان

از میان سفال‌نگاره‌های باقی مانده از مردمان پیش از تاریخ در ایران قدیم حداقل ۷ نمونه سفال‌نگاره منسوب به مردم "موسیان" قابل شناسایی است که تصویرهای ترسیم شده بر روی آن‌ها ویژه و هم‌گن به نظر می‌آید (جدول شماره ۳: تصاویر ۷-۱). سفال-نگاره‌های اشاره شده که قدمت آن‌ها به هزاره‌های سوم و چهارم پیش از میلاد مسیح باز می‌گردد، تصویرهایی از انسان را با ساختار شکلی خاص نشان می‌دهد (ذکاء، ۱۳۴۲، ۵۰). این تصویرها بر روی تکه سفال‌هایی قابل مشاهده است که اکنون در موزه لوور نگهداری می‌شوند. این اسناد از آثار هنری دیداری-تصویری و در زمره هنر نگارگری این مردمان محسوب می‌شود. عناصر تصویری آن نگاره‌ها، کلیت تصویرها و تکرار آن نگاره‌ها در منطقه موسیان از چند منظر مطالعه آن نگاره‌ها را حائز اهمیت کرده است. تکرار به کرات تصویرهای مشابه بر روی سفالینه‌های کشف شده در مناطق مختلف موسیان نشان‌دهنده ارتباط فرهنگ و ترسیم این نگاره‌هاست. به زعم نگارندگان، تصویرهای تجریدی انسان بر روی این سفالینه‌ها، که گویی به صورت معنا دار و نمادین در حال انجام اعمال آیینی یا عبادتی خاصی هستند، این نگاره‌ها را در زمره نگاره‌های نمادین آیینی-مذهبی (اعتقادی) قرار خواهد داد. از آنجایی که این نگاره‌های ویژه از بومیان پیشاتاریخی موسیان باقی مانده است، در این مقاله از آن‌ها با عنوان نگاره‌های نمادین آیینی-مذهبی موسیان یاد خواهد شد. بنا به آنچه اشاره شد نگاره‌های نمادین آیینی-مذهبی موسیان حامل تصویرهایی با معنای پنهان و مرتبط با فرهنگ و جهان‌بینی آن مردمان است. این مقاله در ادامه تحقق رسالت خود به صورت موردی سعی خواهد کرد تا با در نظرگیری ملاحظات نظری مقاله و نمادشناسی کاربردی فرهنگ مربوطه، به تحلیل و مطالعه معنایی ضمنی و پنهان آثار بپردازد.

جدول ۳: تصاویر سفال‌نگاره‌های نمادین آیینی-اعتقادی فرهنگ موسیان، پیش از تاریخ تنظیم: نگارندگان

تصویر شماره ۱	تصویر شماره ۲	تصاویر شماره ۳ و ۴	تصاویر ۵ و ۶	تصویر شماره ۷
				

به‌طور کلی، عناصر نمادین نگاره‌های این آثار به قرار ذیل قابل تمیز و تبیین موردی خواهد بود:

الف - تحلیل مرکزیت انسان و حرکات موزون، به‌مثابه نمادهای آیینی-مذهبی؛

افلاطون می‌گفت: "رقص هدیه خدایان است و بشر نیز باید آن را وقف خدایان کند" (گارودی، ۱۳۸۹، ۴۳)؛ مردم نجد ایران در پیش از تاریخ شکل‌گیری امپراتوری ایرانیان، برای انجام حرکات موزون کاربستی فراتر از وسیله‌گی اظهار عاطفی، غریزی عواطف و افکار فردگرایانه را قائل بودند (ملک‌پور، ۱۳۶۴، ۵). در شناخت شکلی و مضمونی با گونه‌ای از انواع این حرکات موزون در مناطق مختلفی از ایران قدیم برخورد می‌شود که کاربستی ویژه به آن‌ها منسوب است. این گونه‌ی مزبور، به آیین‌ها و نمادهای آیینی

جمع‌گرایانه در جهت نیایش و ارتباطات با مظاهر خدایان قابل تعمیم است. به عبارتی مردم مسکون در ایران پیش از تاریخ، انواع و گونه‌های مختلفی از رقص‌های آیینی را برای نیایش‌های خود تجربه می‌کرده‌اند؛ این مهم در تحلیل نقوش تصویرسازی شده از انسان‌ها در نگاره‌های نمادین موسیان مصداق مناسبی است؛ تصاویر و اندامهای پیکره‌های انسانی نگاره‌های موسیان، انسان‌هایی را در حال انجام گونه‌ای حرکات موزون دسته‌جمعی متفاوت نشان می‌دهد. این امر در نگارینه تکه سفالی که در همان زمان [۳۳۰۰ ق.م. - ۳۶۰۰ ق.م.] و از "تپه خرنیه" باقی مانده (تصویر ۱)، نمایان‌تر است. در این نگارینه، پیکر-نگاره ۳ انسان، که در حال انجام حرکات موزون هم‌سان و هماهنگی هستند، به وضوح قابل تشخیص است. آن‌ها دست‌های خود را به‌سوی آسمان افراشته‌اند. در نظریه‌گیری ترکیب‌بندی حالت دست‌ها، فرم اندام و ترکیب‌بندی تن-پیکره‌ها در تصویر این نگاره، تحلیل وضعیت نگاره را آسان‌تر می‌کند. هر چند که تصویر کامل نگاره مشهود نیست، اما دست نفر چهارم در نگاره، فرضیه انجام حرکات موزون دسته‌جمعی و آیینی را توسط پیکره‌ها تقویت می‌کند.

اکنون اطلاعات کافی در دست بوده که این مردمان بدوی و پیش از تاریخی، آسمان و مظاهر آن‌را از خدایان بزرگ خود به حساب می‌آورده‌اند. بر همین اساس و با اتکاء به تحقیقات پژوهشگرانی به‌مانند ویل دورانت (۱۳۴۳، ج ۱، ۹۴)، امروز این مسأله جزء لاینفکی از موارد باوری اعتقادی فرهنگ مردم ایران پیش از تاریخ شناخته می‌شود. آن مردمان در وجهی آسمان و مظاهرش را به سبب دخالت در نزول باران و عدم نزولش شایسته ستایش، تقدیس، پرستش و خدایی می‌دانستند. بر همین سیاق برای این امر مراسم و مناسک تدارک دیده و با انجام شعائر و اعمال خاص خدای آسمان را با نیایش و تضرع بسیار خطاب قرار داده تا آسمان به خواست ایشان در جهت نزول بیش و کم باران و نزولات آسمانی دیگر توجه ویژه مبذول دارد. موارد تشریح شده بخشی از دلایل اعتقادی پرستش آسمان نزد این مردمان به حساب می‌آید.

خورشید و آسمان از اسطوره‌های خدایان بسیار کهن باقی مانده از کیش‌های بدوی انسان ابتدایی محسوب می‌شدند که در اعتقادات مردم ادوار بعد از خود نیز مجال تداوم حضور یافتند. آسمان جایگاه خورشید، ماه و اجرام سماوی دیگری بود. هر کدام از آن‌ها در باور آن مردمان، وجوه و جلوه خدایان و اسطوره‌گی خدایی خاص خود را می‌یافت. این خدایان با حرکت دوار، مداوم و همیشگی نظم قابل درک و مشاهده‌ای را برای انسان‌ها در آسمان نمایش می‌دادند. به باور آن انسان چنان‌که آن خدایان نظم متصور موجود را بر هم می‌زدند، انضباط کیهان بر هم خورده و اتفاقات غیر قابل جبرانی بر حیات حاصل می‌شد. به باور انسان آن ادوار، خدایان آسمان هیچ‌گاه نبایست به خشم آمده و دچار نارضایتی شوند، زیرا که حیات کیهان و انسان به مخاطره افتاده و سیل، زلزله، کسوف، خسوف و طوفان براه افتاده و در نتیجه آرامش زیست انسانی نابود می‌شود. این مورد هم دلیل مستحکم دیگری برای احترام اسطوره‌ای-اعتقادی به این خدایان در دوران پیش از تاریخ شمرده می‌شود. از طرف دیگر اجرام، ستارگان و صور فلکی آسمان برای این مردمان مستندی دیداری را از گردش‌های مدور نظم دهنده‌ی گیتی تدارک داده بودند که الگوی محسوس مناسبی برای انضباط و هماهنگی حیات بشر پیشاتاریخ بود. این موضوع اخیر لزوم ستایش آسمان نزد انسان دوران یاد شده را پراهمیت‌تر می‌کند، زیرا که این انسان و نیاکانش همواره در تلاش کشف نیروهای نظم آفرین جهان بودند. ایشان در بسیاری از موارد نظم را در الگوهای مرتبط با بطن طبیعت با مؤلفه‌های هماهنگ‌ساز و هارمونیک می‌جستند.

با توجه به تحلیل‌های علمی فوق، آسمان جایگاه ویژه‌ای را در حیات پیشاتاریخ و فرهنگ آیین‌مدار مردمانش پیدا کرده بود و بی‌تردید آیین، مناسک و مراسم درخوری منسوب به این خدا-اسطوره در فرهنگ‌های مزبور قابل شناسایی است. مستندات چندی از ادوار بدویت و پیش از تاریخ باقی مانده که به‌نظر می‌آید مرتبط با آیین و مناسک مخصوص آن خدایان باشد. نشانه‌های موجود در آن مستندات این گمانه‌زنی را قوت می‌بخشد. واکاوی نگاره‌های موسیان بخشی از این اکتشاف را شامل می‌شود. با این توجه و بدون تردید انسان‌های تصویرسازی شده نگاره‌ی در حال مطالعه و دیگر نگاره‌های زیست‌بوم و فرهنگ موسیان، در حال انجام این دست مراسم نیایشی برای خدای آسمان و مظاهرش تحلیل و تأویل خواهند شد. با این تحلیل تصویر در حال مطالعه مراسم اعتقادی، مذهبی-اجتماعی را به تصویر کشیده است. مردم در آن مراسم نمادهای موزون ریتمیک حرکتی را با نظم و آیین‌وار انجام می‌دهند. با این تحلیل انسان‌های مصور، در این مناسک، از رقص در جهت بردگاری آیین-اعتقادی-اجتماعی و فرهنگی استفاده می‌کند تا به این واسطه با خدایان ارتباط برقرار و ایشان را ستایش، تکریم و نیایش کرده باشد.

در خوانش تصویری آثار نمادین آیینی-اعتقادی فرهنگ موسیان، عنصر تکرار شده‌ی دستان رو به آسمان، دارای مضمون نشانه‌گی بوده و قابل تحلیل و تأویل است. تصویر پیکره‌های انسانی با دستان گشوده و رو به آسمان، عنصر تصویری بی‌معنایی به‌نظر

نمی‌آید. در این تصویرسازی‌ها انسان‌ها در حال و سان اجرای سماع نیایشی دوار ویژه‌ای تصویرسازی شده‌اند. در ترکیب‌بندی تمام نگاره‌های در حال مطالعه از فرهنگ پیشاتاریخ موسیان این عنصر تصویری، ثابت و به همان وضعیت ترسیم شده است؛ در تمام این آثار، رقصندگان بازوان و دست‌های خود را به حالت نیایش به آسمان گشوده‌اند (ذکاء، ۲۵۳۷ ش. الف، ۱۱). این گونه به نظر می‌آید که این ترکیب تصویری بی ارتباط با فرهنگ و جهان‌نگری مردمان فرهنگ پیشاتاریخی موسیان نباشد. ارتباط قریب ترکیب و عناصر تصویری در این نگاره با باورهای اعتقادی مردمان ایران قدیم با بذل توجه به ملاحظات نظری مقاله آشکارتر می‌شود.

با این تحلیل تصویرهای نگاره، نشانه‌ای از انجام آیین نیایش آسمان بوده که توسط انسان انجام می‌شود. حرکات موزون پیکره‌ها و تجرید فرم پیکره‌ها، سر و دست‌های رو به آسمان، نشانه‌هایی در راستای تثبیت گزاره اخیر است و در جهت بازنمایی تجریدی و نمادین آیین مربوطه تأویل شدنی است. به عبارتی دیگر، انسان‌های در نگاره با رقص دوار و در مسیر دایره‌واری رو به آسمان و در حالی که رو به آسمان دارند، حول محور دایره‌وار خورشید می‌رقصند. بدین سان ایشان، در حال و سان اجرا و به نمایش گذاردن نمادین آیین اعتقادی-مذهبی در نیایش خدایان آسمان و در حضور خدای آسمان هستند. وجود مؤلفه‌های جدول ۴ و نشانه‌های باورمندان یاد شده از تصویر نگاره، تصویرسازی نمادین-مفهومی که در آن مبانی فرهنگی و اعتقادی-فکری فراروایت‌گرا کاربست ویژه دارد، بوجود آورده است. با این توجه آنچه در تحلیل و خوانش کلیت اثر مشهود است و در آثار دیگر نیز بایسته است که مورد توجه باشد، این مهم است که انسان و حرکات موزون انجام شده توسط انسان‌ها در نگاره‌های موسیان به مثابه نماد و نشانه‌ای آیینی و اعتقادی-مذهبی باید در نظر گرفته شود. پذیرش این اصل به روند تحلیل نگاره‌ها کمک شایانی خواهد کرد، زیرا که مؤلفه‌های تأثیرپذیر بیشتری از فرهنگ اجتماعی و باوری در هنر دوران آشکارتر می‌شود. اینجاست که نقش کاربردی و مؤثر ملاحظات نظری مقاله بیشتر جلوه خواهد کرد.

جدول ۴: تصویرسازی نمادین نیایش آسمان بر سفال نگاره تپه خزینه تنظیم: نگارندگان

تصویر سند نگاره	مؤلفه‌های اعتقادی-نشانه‌گی	محل اکتشاف/قدمت / نوع/گونه
تصویر شماره ۱ مأخذ: (ذکاء، ۱۳۴۲، ۵۰)	- ۳ انسان نیایش‌گر در حال و سان رقص دوار (عدد ۳ نشانه تمامیت؛ همه جهان؛ کلیت کیهان) - در حال رقص با بازوان گشوده به آسمان (نشانه‌ای از "عروج" و "صعود" به آسمان و جایگاه خدایان؛ اتصال به مبدأ که گاه با خلسه همراه است)	سفالینه از "تپه خزینه" موسیان ۳۰۰۰ ق.م. (پایان هزاره چهارم) رقص جذبه و نیایش عروج به آسمان رقص دسته‌جمعی مذهبی و جذبه‌ای

ب - تحلیل تصویر اندام نمادین پیکره‌های انسانی؛

در نگاره تحلیل شده تپه‌خزینه، (تصویر ۱)، پیکره‌های انسان‌ها تا حدودی طبیعت‌گرایانه به تصویر در آمده است. حالت و طرز قرار گرفتن اندام‌ها، اعضای بدن و حالت چرخش آزادانه در فرم بدن پیکره‌ها گونه‌ای رقص صوفیانه (سماع) را در اذهان تداعی می‌کند (افشار، ۱۳۸۸، ۶۸). امر قابل اجتناب در خوانش هر متن اینست که تجربه‌ی ذهنی مفسر در آن خوانش دخیل خواهد بود. خوانش اخیر نیز بر همین قاعده استوار است. در مقام مقایسه تصویر متن با سماع صوفیان، گویی رقصندگان دست‌های خویش را به سمت آسمان که جایگاه نور الهی و جایگاه و مقام والای طریقت در آن متجلی است گرفته‌اند تا به نیروی الهی متجلی شوند و با طی طریق به صعود آن جایگاه رفیع نائل آیند. این وضعیت نشان‌دهنده نیایش جذبه‌ای است. اعمال نیایش جذبه‌ای با هدف رهایی تن زمینی و در جهت عروج سبک بال انجام دهنده‌اش به جایگاه رفیع صاحب طریقت انجام می‌شود. سالک این طریقت با انجام سماع چرخشی و چنگ اندازی در نور الهی، به صورت ریتمیک حول محور نمادین دایره به حرکت در می‌آید. این وضعیت تا پدیداری خلسه وجودی ادامه خواهد داشت. هدف غایی این اعمال آیینی موزون و نمادین همان ایجاد خلسه است تا سالک را مجذوب مظاهر قدسی آسمان کند. سماع‌کنندگان این مسلک مدعی هستند با این‌گونه رقص روح از تن خاکی رها شده و به این طریق تدارک عروج به آسمان را برای تن زمینی فراهم می‌کنند. این عروج به آسمان در حکم وصل و کمال به جایگاه روحانی حق برشمرده می‌شود. سالکان با این عروج روحانی به این یقین نزدیک می‌شوند که روح با مبدأ ارواح یکی شده و گاهی نیز حلول روح تن، در تن دیگری اتفاق می‌افتد (نوروزی طلب و عادلوند، ۱۳۹۳، ۲۴-۱۵). اعمال این مشابهاها

در تحلیل نمادهای حرکات موزون نگاره‌های موسیان تأثیر بسزایی داشته و موقعیت رقص‌های مزبور را در رسته رقص‌های جذبه و نیایشی تثبیت می‌کند.

بذل توجه به نگاره‌های نیایشی-جذبه‌ای (تصاویر ۷-۲)، عناصر تصویری نمادین بسیاری را آشکار کرده که نیازمند رمزگشایی است. این رمزگان و رمزگشایی‌ها کمک شایانی به خوانش نگاره‌ها به مثابه یک متن خواهد کرد.

با تداوم اتخاذ شیوه متکی بر خاستگاه‌یابی ارجاعی اعتقادی-فرهنگی، عناصر تصویری باورمدارانه و نمادین بیشتری در نگاره‌های موسوم شده به نگاره‌های نیایش و صعود به آسمان موسیان، آشکار و رمزگشایی خواهد شد (تصاویر ۲ و ۳ جدول ۵). کاربرد این شیوه، تحلیل مناسبی را از عناصر تصویری و تجریدی پیکره‌های رقصندگان، اندام‌های پیکره‌ها، تنه و نیم‌تنه‌های نردبانی شکل نگاره‌ها بدست می‌دهد. در جای مناسب و در تحلیل نگاره‌های دیگر، مقاله از این فرآیند بیشتر بهره خواهد برد.

جدول ۵: نمادهای تصویرسازی شده نگاره‌های نیایش و صعود به آسمان در فرهنگ موسیان تنظیم نگارندگان

تصویر سند نگاره	مولفه‌های اعتقادی-نشانه‌گی	محل اکتشاف/قدمت/نوع/گونه
تصویر شماره ۲ مأخذ: (افشار، ۱۳۸۸، ۶۷)	<ul style="list-style-type: none"> - گروهی از رقصندگان کنار یکدیگر (رقصهای دسته‌جمعی، دسته‌بند) - پائین تنه رقصندگان به شکل نردبان - رقصندگان بازوان و دست‌ها را به حالت نیایش به آسمان گشوده‌اند؛ (نشانه‌ای از "عروج" و "صعود" به آسمان و نزدیک شدن به جایگاه خدایان) - خط‌های موازی بالا و پائین ظرف (طبقه آسمان و زمین) - کشیدگی دست‌ها به زیر خطوط (دسترسی به جایگاه خدایان و پیوستن به آنها) نماد آیینی-حرکتی جذبه‌ای و عروج به آسمان (رقص نیایش به خدایان؛ رقص‌های دسته‌جمعی مذهبی) 	<p>سفالینه از تپه‌خزینه موسیان ۳۶۰۰ ق.م. ۳۳۰۰ ق.م. مذهبی-نمادین نیایش و صعود به آسمان</p>
تصویر شماره ۳ مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷ ش.الف، ۱)	<ul style="list-style-type: none"> - نماد آیینی-حرکتی جذبه‌ای و عروج به آسمان - قابی از جذبه و ارتقاء از سطح به عرش - رقص دسته‌جمعی آیینی و مذهبی جهت استیلای کل جهان - فراتر از قدرت زمینی یافتن نمادین - صعود دسته‌جمعی آیینی - گردش حول یک محور دوار و تصاحب انرژی برای کمال به جایگاه رفیع خدایان - جذبه و نیایش با تمسک بر اعمال آیینی ریتمیک و موزون 	<p>نقش نگاره سفالینه موسیان حدود قدمتی تخمین ۴۰۰۰-۳۸۰۰ ق.م. رقص‌های نیایش و صعود به آسمان و جذبه‌ای</p>

ج - تحلیل المان نیم‌تنه و تنه مشبک و نردبانی پیکره‌های انسانی؛ حاشیه‌نگاره در تصویر محوری انسان؛

در فرآیند تحلیل هر اثر و متن دارای تصویری، تحلیلگر به عناصر تصویری نباید بی‌توجه باشد، زیرا که دور از ذهن نیست که برخی از آن عناصر در حکم نماد به کار برده شده باشند. با دقت نظر در تصاویر نگاره‌های در حال مطالعه این‌گونه به نظر می‌رسد که بخش اعظمی از عناصر تصویری آثار نمادین تصویرسازی شده‌اند؛ با تحقق تشخیص المان نمادین تصویری در آثار، تحلیل وارد مرحله نوین‌تری خواهد شد. در این مرحله تحلیلگر نیازمند است که دانش ویژه خوانش را در پیش گیرد. در این مواجهه بدون کاربرد علم نشانه‌شناسی و فرآیند نظام نشانه‌گی رسالت تحلیل اثر تکمیل نشده و عقیم باقی می‌ماند. در نظام نشانه‌گی، خوانش نمادها با رمزگشایی رمزگان‌ها میسر می‌شود. در این مواجهه گاهی خوانش‌گر (مخاطب)، با المان‌هایی روبرو شده که تحلیل و تفسیرش مبهم و چند وجهی به نظر می‌آید. این همان معنا است که کزازی (۱۳۷۲، ۱۶۲)، در مورد ویژگی نماد ارائه کرده است. وی معتقد است: "از ویژگی‌های نماد این است که چندمعنائی و ابهام را برای مخاطب ایجاد کند". آثار تصویری در حال تحلیل مقاله، دارای چند المان هم‌خوان با تعریف ارائه شده است؛

تصویر تجریدی تنه و نیم‌تنه نردبان‌شکل و مشبک برخی از پیکره‌های نگاره‌های موسیان نمونه‌ای از المان نمادین به نظر می‌آید. با این توجه این نشانه تصویرسازی شده دارای معنای ضمنی خواهد بود. در جهت دریافت معنای پنهان این المان تصویری رمزگشایی رمزگان کاربردی آن ضروری است. در اینجا با در نظرگیری دو پیش‌فرض تحقق تحلیل مهیا است؛ نخست آنکه، این المان در نوع استعاری در نظر آورده و تعریف شود. در این صورت این استعاره‌پذیری، انگاره‌ای طبقاتی را در برون‌ذات خود رسانده است و می‌تواند طبقات اجتماعی، طبقات زمین و یا آسمان را در بر داشته باشد. اما در حوزه نشانه‌شناختی بر طبق نظر

صاحب‌نظران نومحور این حوزه، خاصه آراء گده و دلاشو(۱۳۶۴، ۹۱۰)، نماد المانی است که در ضدیت با مثل و استعاره تعریف می‌شود. اینجا است که پیش‌فرض نوین‌تری را به کار باید بست و خوانش نمادشناسانه و رمزگشایی نماد تصویری را در پیش گرفت.

البته رمزگان این تصویرسازی بی ارتباط با جهان‌نگری فرهنگی-اجتماعی آن مردمان نیز به نظر نمی‌آید. توجه مجدد به ملاحظات نظری، آن مردمان پیشاتاریخی را در تکثیر و گسترش فرارویتهای باورمندان در ابعاد مختلف اجتماعی و فرهنگی بازخوانی خواهد کرد. با همین استناد، این تکثیر با مضامین باورمندان، به صورت نمادین رمزگذاری تکثری فرهنگی می‌شده است. به رأی فریزر^{۱۴} (۱۹۷۴؛ ۱۹۸۰)، در شاخهٔ زرین^{۱۵}، اعتقادات در نزد مردمان خاور همیشه مظهرگرایانه است و نمادگرایی‌های این فرهنگ نیز معطوف به همین مفهوم خواهد بود. بر این اساس رمزگشایی مضامین تصویرسازی شده تنه و نیم‌تنه‌های نردبانی و مشبک پیکره‌های انسان‌ها و تکرار این المان در نگاره‌های مختلف آن فرهنگ نیز در راستای مضامین نمادین باورمندان آن فرهنگ است که تحلیل مستدل می‌یابد (جدول ۶ و ۷).

از سوی دیگر فریزر همانجا اشاره دارد که در مجموع اعتقادات ایشان در طول زمان گرایشاتی شد که مبدأ گرائی از اسلوب ویژه آن محسوب گردید. ایشان از این گرایش تسلی خاطر را طلب می‌کردند و این تسلی را در ارتباط با اصل و مبدأ وجودی مظاهر خدایان جستجو می‌کردند؛ این مردمان اندک اندک به دنبال گردش از مذهب به دین، با مفهوم غیر مادی، آرامش‌دهنده و منضبط کننده زندگی روحانی‌شان حرکت کردند (همان). با این توجه تعبیر تحلیلی پیش‌گفتهٔ صعود و عروج به آسمان و دسترسی و وصل به منزلت و جایگاه خدای آسمان، بر کلیت و هدف رقصندگان به تصویر کشیده شده، قابل تصدیق مجدد است. بر اساس این تحلیل و با استناد به نظر فریزر در مورد روند ارتقاء جوئی اعتقادی این مردمان، رمزگشایی نماد تصویرسازی شده نردبان در نگاره‌های آیینی-اعتقادی موسیان چندان سخت نخواهد بود. این فرآیند با خوانش دیگر عناصر نمادین تصویرسازی شده در نگاره‌های آن فرهنگ آشکارتر خواهد شد.

جدول ۶: نگاره‌های آیینی-اعتقادی صعود به آسمان و جذبه‌ای موسیان و دهلران		
تصویر سند نگاره	مولفه‌های اعتقادی-نشانه‌گی	تنظیم: نگارندگان
<p>تصویر شماره ۵</p> <p>مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷، الف، ۱۱)</p>	<p>- خطوط افقی بالا و پایین؛ آسمان و زمین</p> <p>- امتداد پیکره‌ها از زمین تا آسمان؛ تقرب به جایگاه ماوراء؛ استیلا بر کل کیهان</p> <p>- امتداد دستان در سطوح افقی بالا؛ دستیابی به کمال؛ جایگاه خدایی یافتن</p> <p>- پیکره‌های نردبان شده و کشیدگی امتداد یافته دست‌ها؛ ابزار ارتقاء؛</p> <p>وسيله این ارتقاء یافتگی حرکات آیینی موزون دسته‌جمعی</p> <p>- اجرای حرکات نمادین باورمند در جهت قدرت‌یابی و جذب قدرت‌های ماوراء</p>	<p>محل اکتشاف/قدمت / نوع/اگونه</p> <p>تکه سفال نگاره</p> <p>نماد آیینی-حرکتی مذهب‌گرایانه</p> <p>صعود و جذبه</p> <p>از تپه‌خزینه موسیان</p> <p>۳۶۰۰ ق.م.</p>
<p>تصویر شماره ۴</p> <p>مأخذ: (ذکاء، ۲۵۳۷، الف، ۱۲)</p>	<p>- نیم تنه‌های مشبک</p> <p>- دستان دراز شده در امتداد صعود به آسمان</p> <p>- خطوط افقی بالا و پایین؛ آسمان و زمین</p> <p>نشانه عروج و نیایش انسان به خدایان آسمان</p> <p>- نماد آیینی-حرکتی دسته‌جمعی؛ قدرت مضاعف یافتن برای غلبه بر نیروی ضعیف انسان؛</p> <p>قدرت آیین مذهبی برای تبدیل اعضاء انسانی به ابزار صعود؛</p> <p>رقص مذهبی جذبه‌ای نماد قدرت خدایی یافتن</p>	<p>رقص آیینی-نیایشی</p> <p>جذبه‌ای و عروج به آسمان</p> <p>تکه سفالینه تپه موسیان</p> <p>۳۸۰۰ ق.م.</p> <p>۴۰۰۰ ق.م.</p>

¹⁴ James George Frazer, 1974.

¹⁵ *The Golden bough a Study in magic and religion.*

آژند، یعقوب و امیریان دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

<p>نقوش انسانی موضوعی صعود و عروج به جایگاه خدایان افق سفالی دهلران ۳۸۰۰ ق.م.</p>	<p>- بدنهای نردبانی از سطح به عرش - دستان دراز شده در امتداد صعود به آسمان نشانه عروج و ارتقاء انسان به جایگاه والا؛ جایگاه والا؛ خدایی؛ کمال انسان؛ به خدایی رسیدن - نماد آیینی-حرکتی دسته‌جمعی؛ قدرت مضاعف یافتن برای غلبه بر نیروی ضعیف انسان؛ قدرت آیین مذهبی برای تبدیل اعضاء انسانی به ابزار صعود؛ رقص مذهبی جذبه‌ای نماد قدرت خدایی یافتن؛ ابزار باوری رسیدن به جایگاه خدایان</p>	<p>تصویر شماره ۶ مأخذ: (افشار، ۱۳۸۸، ۶۸)</p>
---	--	--

د - تحلیل عناصر خط در نگاره‌ها؛ ایجاد قاب‌نگاری؛ قاب‌نگاری؛

در ترکیب‌بندی کلی، نگاره‌های موسیان دارای ساختار قاب‌نگاری ویژه‌ای هستند. ساختار این قاب‌نگاری عمدی، رمزگونه و باورمدارانه تصویرسازی شده است. قاب‌نگاری مزبور در فرم و ساختار کلی نگاره معنای پنهان خود را آشکار می‌کند. از ورای این قاب‌نگاری، قاب‌نگاری نیز در اثر مشهود است. عناصر تصویری تشکیل شده از خطوط ساده در بالا، پایین، اطراف و امتداد ظرف انتخابی که نگاره‌ها بر آن ترسیم شده است (ذکاء، ۱۳۴۲، ۵۰؛ همان، ۲۵۳۷ ش. الف، ۱۱؛ نک: افشار، ۱۳۸۸، ۶۸)، نگاره را به صورتی در بر گرفته که گویی نگاره در قاب محصور شده است. اثر در این وضعیت در انگاره‌ای از قاب‌شدگی قرار گرفته است. نگاره‌گر فرهنگ موسیان خطوطی افقی را در زیرین و رفیع‌ترین بخش نگاره خویش و با منظور خاصی ترسیم کرده است. خطوط افقی چندلایه‌ی مزبور، انسان‌های رقصنده و دیگر نمادهای تصویرسازی شده را در حصر نمادین محدود می‌کند. تحقق تحلیل مناسب در این مورد اخیر در صورتی است که ترکیب فرم ساختاری ظرف انتخاب شده و نقشینه‌هایش را در نظر گرفت؛ نماد دایره در اینجا کاربست قوی دارد؛ عناصر تصویری این نگاره‌ها حول یک مسیر دوار و با کاربست تداعی نماد دایره تصویرسازی شده‌اند؛ نگاره‌گر این تصویرسازی هدف‌دار نمادین را با انتخاب هوشمندانه ظرف دایره‌وار و ترسیم نقوش حول آن بوجود آورده است.

تحلیل فوق ضمن اینکه برای خوانش مفاهیم نمادین کاربردی خطوط ترسیمی این آثار دارای کاربرد بوده، زمینه را نیز برای دریافت مفاهیم رمزگان و تحقق تحلیل جهان آثار مهیا می‌کند. نگاره‌گر با ترسیم خطوطی ساده در زیر و زیر اثر، حدود جهان انسان‌های به تصویر درآورده را مشخص کرده است. با این تحلیل از خطوط و قاب‌نگاری، اثر به‌مثابه متن برساخته انسانی-فرهنگی، قابل تحلیل و خوانش خواهد بود. جهان متن، جهان باورمندان انسان در دوره خود را روایت کرده و متن، تصویری نمادین-اعتقادی از کل هستی را تداعی می‌کند. با این تأویل، متن، کل گیتی، جهان و هر چه در آن هست را به تصویر در آورده است. در این صورت است که جهان‌بینی نگاره‌گر پیشاتاریخی در اثر هنریش جلوه‌گر است، زیرا که در آن اثر-متن، حیظه دو وجودیت زمین و آسمان به تصویر در آمده است. به واسطه‌ی کاربست از پیش تعیین شده‌ی تصاویر اسطوره‌گی نمادین در این آثار، هدف غایی این تصویر-نگاره‌ها را به‌مثابه متن فرهنگی-نمادین و هنری، باید به فراز آوردن کل جهان، تأویل کرد. در خوانشی هرمنوتیک گویی در این آثار، انسان و همه جهانانش، در صعودی نمادین، به عروج خدایی-اسطوره‌ای نائل آمده‌اند. تنها با داشتن نگرش فرهنگی خاص و ابزار نمادساز در اختیار بوده که دست یازیدن به این‌گونه امور والا به واسطه‌ی اثری هنری نزد مردم موسیان میسر می‌شود. این تحلیل علمی نشان می‌دهد این ابزار و نگرش را هنرمند فرهنگ پیشاتاریخی در اختیار داشته و به‌صورت بهینه نیز در خلق اثرش از آن بهره لازم را برده است. این نگرش از باورهای فرهنگی بدویت و نیاکان این مردمان بوده که در اختیار مردم فرهنگ موسیان نیز قرار گرفته است (کوپر، ۱۳۹۲، ۱۷۷). به واسطه‌ی این‌گونه فرهنگ است که با باورپذیری فرهنگی-اعتقادی مردمانش قادر بوده تا از رقص نمادین و آیینی نیز وسیله‌ای برای صعود و رهایی تدارک ببینند و در آثار هنری خود نیز نمایانش کنند. آن انسان با این باور و کاربست این‌گونه ابزار در آیین و مناسک فرهنگی-اجتماعی خویش قادر بوده تا انرژی متصور برای آزادسازی و رهایی تن را به خود منتقل کرده و با نردبان نمادین به آسمان، که جایگاه والای خدایان است، مستولی شود. در این تغییر تحول، انسان باورمندان و نمادین، زمین و آسمان و هر چه در آن است را تحت سیطره خود درمی‌آورد. بر این اساس، جهان - زمین، طبیعت و تا نهایت اوج ماورایی که آسمان باشد - در اختیار انسان بود. با این وجود آن انسان به جایگاه، مقام و قدرت برتر اسطوره‌ای نسبت به خدایان دست یازیده بود. با این تأویل، چنین اثری به‌مثابه هنری تجسمی، گویی در جهت آموزش یا ثبت آیین باوری صعود به جایگاه والای خدایان و در اختیار گرفتن کل کیهان و هستی به تصویر در آمده است.

آزند، یعقوب و امیریان‌دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. جامعه‌شناسی

جدول ۷: نماد صعود به آسمان و مؤلفه‌های اعتقادی_نشانه‌گی سفال‌نگاره‌های موسیان تنظیم: نگارندگان		
تصویر سند نگاره	مؤلفه‌های اعتقادی_نشانه‌گی	محل اکتشاف/قدمت/ نوع/گونه
<p>تصویر شماره ۶</p> <p>مأخذ: (افشار، ۱۳۸۸، ۶۸)</p>	<p>- بدن‌های نردبانی از سطح به عرش - دستان دراز شده در امتداد صعود به آسمان نشانه عروج و ارتقاء انسان به جایگاه والا؛ جایگاه والا؛ خدایی؛ کمال انسان؛ به خدایی رسیدن - نماد آیینی_حرکتی دسته‌جمعی؛ قدرت مضاعف یافتن برای غلبه بر نیروی ضعیف انسان؛ قدرت آیین مذهبی برای تبدیل اعضاء انسانی به ابزار صعود؛ رقص مذهبی جذبه‌ای نماد قدرت خدایی یافتن؛ ابزار باوری رسیدن به جایگاه خدایان</p>	<p>نقوش انسانی موضوعی صعود وعروج به جایگاه خدایان افق سفالی دهلران ۳۸۰۰ ق.م.</p>
<p>تصویر شماره ۷</p> <p>مأخذ: (ذکا، ۱۳۴۲، ۵۱)</p>	<p>- دستان کشیده به سوی بالا تا نزدیکی آسمان - خطوط افقی پایین؛ نازل‌ترین درجه گیتی - خطوط افقی بالا؛ جایگاه عرش؛ جایگاه خدایان؛ جایگاه خدایان آسمانی؛ آسمان - نردبان مجزا؛ ابزار صعود؛ ابزار اتصال به جایگاه رفیع؛ اتصال کل گیتی - خطوط افقی بالا و پایین؛ نمادی از کل کیهان - نقش بر ظرف دایره‌وار؛ کل جهان؛ دایره نمادی از کل، تکرار دائم سیکل آغاز و میانه و پایان - رقص توأم با تبدیل بدن‌ها به نردبان و دراز کردن دست‌ها به ماورای زمین؛ حرکات آیینی راه صعود را مهیا می‌کند؛ هدف جهان و انسان صعود به درجات مرتفع و جایگاه خدایی و تقرب با اوست</p>	<p>سفال‌نگاره فرهنگ موسیان حدود چهارهزار سال ق.م. نشانه آیین اعتقادی صعود و نیایش به جایگاه برتر صعود از زمین به آسمان رقص نیایش برای دست‌یابی به جایگاه خدایان فرازمینی</p>

ه - تحلیل کلیت آثار با در نظرگیری اشکال ظروف سفالینه؛

شواهد نشان می‌دهد ساختار و سازه ظروف سفالینه‌های منقوش در حال مطالعه مدور بوده است. نماد دایره از دیر باز در فرهنگ و تمدن‌های مشرق زمین، از جمله تمدن کهن بین‌النهرین و نزد بومیان نجد ایران در پیش از تاریخ، دارای کاربردهایی پذیرفته شده‌ای بوده است (کوپر، ۱۳۹۲، ۱۴۹، ۱۴۸). نماد دایره بر اساس باورهای اعتقادی این انسان‌ها دارای مفهوم می‌شد. این مفاهیم به مرور جایگاه فرهنگی ثابتی را میان این انسان‌ها پیدا کرد. بخشی از ترجمان نماد دایره در فرهنگ شرق بر اساس باور یقینی این انسان، به بی‌انتهایی ظرف و مظروف دنیای نامتناهی در امتداد و برگشت‌پذیری مدور حیات مربوط می‌شود. به یک معنا، همه جزء جهان بر مدار دایره‌ای که حول محور ثابت کلی می‌چرخد نظم یافته و به حیات ادامه می‌دهد. نماد حرکت دایره‌وار در این نگرش، حرکت در مسیر تمامیت زندگی یعنی سیکل تولد، زندگی، مرگ (ابتدا، ادامه، پایان، ابتدا، . . .) و مجدد قرار گرفتن در همین مسیر بی‌نهایت معنا می‌شود (همان).

مرکزیت دایره اصلی جهان در تفکر بدوی، جایگاه خدایان بوده و جایگاه خدایان در ورای زمین و در آسمان در نظر گرفته می‌شده است. هم‌چنین، بر اساس قواعد پذیرفته شده و یاد شده از گرایش‌های پیشاتاریخی - روایت‌گستری و تکثرگرایی - این نماد و مفاهیم باوری و ضمنی آن نیز از ویژگی تعمیم به همه امور حیات انسانی بهره‌مند بوده است. محدوده این بهره‌مندی شامل حوزه‌های معنوی و مادی (تفکر، تکنیک/محتوا و شکل)، در هنرها نیز می‌شد.

بازخوانش نگاره‌های موسیان بخشی از این کارکردهای نمادین_فرهنگی را بیشتر آشکار می‌کند. دقت نظر بیشتر در عناصر تصویری این نگاره‌ها مشخص می‌کند که چگونه هنرمندان پیشاتاریخی فرهنگ موسیان در جهت انتقال مفاهیم از نمادهای متکی بر جهان‌بینی اسطوره‌ای و شرق‌محور بهره‌جسته‌اند. انتقال مفاهیم باوری در پاره‌ای از موارد، که پرتکرار هم به نظر می‌آید، با تکنیک شدگی در هنر هنرمند خود را نشان می‌دهد. نمونه بارز این‌گونه انتقال ضمنی تکنیک شده در قاب‌سازی از طریق عناصر تصویری در نگاره‌های موسیان نمایان است. این‌گونه تصویرسازی شکلی توسط هنرمند موسیان هدف‌دار، در جهت تولید و انتقال پیام، دارای مفهوم ضمنی پنهان و رمزگذاری شده بوده است.

ی. تداعی قاب‌بندی با توجه به عناصر تصویرسازی و تأثیر در انتقال مفاهیم پنهان آثار؛

گونه دیگر از این نوع تصویرسازی در نگاره‌های موسیان مصداق بارزی از انتقال محتوی از کاربست شکلی در هنر پیشاتاریخی محسوب می‌شود. نمونه بارز این نوع تصویرسازی تداعی‌کننده نوعی قاب‌بندی هنری_تصویری در نگاره‌های در حال مطالعه است. این قاب‌بندی که در فرم اثر نمایان بوده، به صورت باورمندانه و نمادین حامل جهان‌نگری و فرهنگ اعتقادی مردمان زمانه تولید اثر است. این مهم از تحلیل و خوانش ضمنی_نشانه‌گی تصاویر قاب‌بندی شده و شناخت باورهای فرهنگ مزبور قابل دریافت است. در این مورد اخیر آشکار است که هنرمند با کاربردی این ساختار در اثر به رمزگذاری کلان نوینی از بیان نمادین اعتقادی

و انتقال مفهوم نمادین مربوطه این تفکر دست زده است. خطوط افقی بالا و پایین اثر از یک سو و امتداد نگاره‌های تصویرسازی شده در حول ظرف مدور از سوی دیگر، قاب‌بندی کاربردی در اثر را به‌وضوح نمایان می‌کند. کاربست این تصویر قاب‌بندی شده دوار نیز نمادین بوده و نیاز به رمزگشایی دارد؛ گویی هنرمند کل جهان زیسته و اندیشه‌ای فرهنگش را در قاب نمادین به تصویر در آورده است. این قاب در ترکیب‌بندی ظروف دایره‌ای، کل جهان و هر چه در آنست را در امتدادی بی‌زمان و بی‌پایان قرار داده است. مضاف بر این، به واسطه اجرای آیینی-نمادین حرکات موزون دسته‌جمعی و دایره‌وار، انسان، جهان و هر چه در آنست، دوار حول محوریت مظاهری از خدایان، در حال چرخش و حرکت منظم داریم خواهد بود. اگر هر اثر هنری فی‌الذمه دارای جهانی باشد، خوانش مزبور تفسیر مناسبی از جهان این آثار را بدست داده است. دنیای این آثار، دنیای هنرمند این آثار است. دنیای هنرمند این آثار، دنیای مردمان دوران این آثار است. به همان نسبه، جهان این آثار روح زمانه خود را انتقال می‌دهد. با پذیرش این تأویل هرمنوتیک و خوانش نشانه‌گی، آثار مزبور به‌مثابه متن جاودان و انتقال‌دهنده جهان‌بینی فرهنگی-اجتماعی مردمانش شناخته و خوانش خواهد شد.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه اسناد ارائه شده موسیان، ضمن این‌که فرهنگ اعتقادی-اجتماعی آن مردمان را در گذشته دور روایت می‌کند، بخشی از هنر مردم مزبور را نیز مورد واکاوی قرار می‌دهد. این مطالعات کیفیت و اهمیت نگارگری در ایران قدیم در زمینه هنرهای تجسمی را نیز به‌وضوح نشان می‌دهد. آثار هنری تحلیل شده از فرهنگ پیشاتاریخی موسیان بخشی از فرهنگ اجتماعی زیسته و جلوه‌ای از مؤلفه‌های فرهنگ اعتقادی پیش از تاریخ آن مردمان محسوب می‌شود. این اصل از تحلیل و خوانش تصویری نگاره‌های نمادین باقی‌مانده از فرهنگ موسیان آشکار است. تحلیل ۷ اثر باقی‌مانده از آن فرهنگ که میان هزاره‌های سوم و چهارم پیش از میلاد بر ساخته شده است و در جستار تحلیل جامع شد، نشان می‌دهد که شکل، ساختار و محتوای ضمنی در آن نگاره‌ها هم‌سویی قریبی را دارا هستند. آشکار است که در آثار هنری آن فرهنگ پیشاتاریخی شکل و محتوای ضمنی آثار، در محوریت خدمت، پذیرش، اشاعه و ارائه تفکرات باورمندانه فرهنگی و اعتقادی-اجتماعی زمانه شکل گرفته‌اند. بر همین اساس تحلیل محتوای این آثار نیازمند دانش و معرفت به تفکرات و بینش باورمندانه فرهنگی و اعتقادی-اجتماعی آن مردمان است. این موضوع رابطه دو سویه پیش‌گفته شده از باور فرهنگی-اجتماعی و هنر را اثبات می‌کند. در این فرهنگ، سه عنصر نماد، زندگی اسطوره‌ای و هنر در یک راستا معناپذیری دارند. این به آن معنا است که کلیات زندگی در این فرهنگ از جهان‌بینی فراروایتی و باورهای اعتقادی-فرهنگی این مردمان هرگز جدا نبوده است. در این‌گونه فرهنگ‌ها، جهان‌نگری و اعتقادات روایتی است در اجتماع فرهنگی‌شان، اجتماع فرهنگی روایت می‌شود در آیین‌شان و روایت فرهنگی و اعتقادی‌شان در هنر آیینی-اعتقادی ایشان متجلی خواهد شد. این فرآیند در مجموع فراروایت تکثری را در تمام امور حیات این فرهنگ‌ها نمایان می‌کند که تمام در خدمت و سازگاری حیات فرهنگی اجتماعی، آیینی باورمندانه مردمان آن فرهنگ است؛ ویژه هنر این جوامع، آیینی-باورمندانه، کاربردی و در خدمت جهان‌بینی غالب و رمزگرایانه است؛ هنر در این جوامع پدیده‌ای محسوب شده که جزء و آمیخته با فرهنگ اعتقادی-اجتماعی دوران زندگی آن مردمان است. موارد مطروحه در تحلیل نقوش و عناصر تصویری نگاره‌های یاد شده از فرهنگ پیشاتاریخی موسیان به‌صورت مصداقی آشکار است. این مهم از نتایج جستار محسوب می‌شد.

به واسطه پژوهش انجام شده نتیجه‌گیری چندی نیز از قرار ذیل قابل ذکر است:

۱. از سویی تبیین کاربست و رمزگشایی نمادهای تصویرسازی شده آثار در حال مطالعه فرهنگ موسیان انجام پذیرفت؛ ۲. یافته‌های آن فرآیند تحلیل نگاره‌ها را مهیا کرد؛ ۳. از سوی دیگر رمزگشایی عناصر تصویری نگاره‌های استناد شده حاکی از آن بود که چگونه مردم آن فرهنگ و تمدن در آثار هنری خود با ترسیم تصاویر انسان، پیرامونش، آیین‌های نمادین و عناصر هنری-تصویری دیگر، موضوعات اعتقادی و فرهنگی پذیرفته خویش را در آثار خود سوژه می‌کردند؛ ۴. این موضوعات در آثار هنری دیداری ایشان با مضامین پنهان تصویرسازی می‌شد؛ ۵. مضامین در نگاره‌های مطالعه شده بر اساس جهان‌نگری باورمندانه فرهنگ پیشاتاریخی ایران قدیم و موسیان تدارک دیده شده بود؛ ۶. بنا بر تحلیل متقن و مستدل جستار، بی‌جا نخواهد بود که عنوان کلی نگاره‌های مطالعه شده را نگاره‌های نمادین آیینی-اعتقادی فرهنگ پیشاتاریخی موسیان قرار داد؛ ۷. نگاره‌های باقی‌مانده از زیست‌بوم و فرهنگ پیشاتاریخ موسیان، از اهمیت ویژه مردم‌شناختی، هنری-فرهنگی و اجتماعی برخوردار است؛ ۸. این

آزاد، یعقوب و امیریان‌دوست، شاهرخ. (۱۴۰۲). تحلیل معنایی نقوش ویژه سفالینه‌های هزاره‌های سوم تا چهارم ق.م. فرهنگ موسیان. *جامعه‌شناسی*

پژوهش به روشنی نشان داد که تا چه اندازه شناخت فرهنگ، تاریخ اجتماعی و جهان‌بینی باوری و مذهبی مردمان پیش از تاریخ ایران برای خوانش محتوایی آثار هنری ایشان ضروری است، زیرا که سهم نفوذ نمادهای باورمندان، اجتماعی، مذهبی و فرهنگی در خلق آثار هنری در فرهنگ پیشاتاریخی موسیان انکار ناپذیر است. این مدعا را تحلیل سفال‌نگاره‌های چندین هزار ساله آن فرهنگ به‌وضوح آشکار کرد؛ ۹. واکاوی تصاویر نگاره‌های باقی مانده از فرهنگ پیشاتاریخ مردمان موسیان نشان داد که آن نگاره‌ها: ۱. نمادین تصویرسازی شده‌اند؛ ۲. خوانش تصاویر نمادین نیاز به تحلیل و رمزگشایی نشانه‌گی دارد؛ ۳. تحلیل و رمزگشایی آن نگاره‌ها، به مانند اغلب آثار باقی مانده از مردمان پیش از تاریخ، نیازمند تسلط بر وجوه مختلف آن فرهنگ است؛ ۱۰. این موارد، بخشی از فرایندهای بنیادین جستار را تشکیل می‌دهد، که از روند خوانش تصاویر نگاره‌های مطالعه شده و بر اساس توجه ویژه به فرهنگ، مردم‌شناختی، جهان‌بینی و باورهای یقینی تأثیرگذار مربوطه بر زیست انسانی، جامعه، هنر و هنرمند پیش از تاریخ ایران تأویل شد. این شیوه در مورد خوانش هر متن هنری مربوط به آن دوران کارآمد بوده و پیشنهاد مناسب علمی برای پژوهش پژوهشگران این حوزه مطالعاتی است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت‌نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تأمین شد.

مشارکت نویسندگان

کلیه مراحل پژوهش حاضر به‌صورت مشترک توسط یعقوب آژند، استاد گروه هنرهای تجسمی دانشگاه تهران و شاهرخ امیریان دوست، دکترای پژوهش هنر دانشگاه تهران، انجام شده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- آژند، یعقوب؛ آقایی، سیدناصر؛ امیریان دوست، شاهرخ. (۱۳۹۸). تبارشناسی حرکات آیینی موزون با سماچه (فرایند تاریخی و خاستگاه اجتماعی - اعتقادی). *کیمیای هنر*، ۸ (۳۲): ۵۱-۳۷.
- اسپور، دنیس. (۱۳۸۳). *انگیزه آفرینندگی در سیر تاریخی هنرها*، ترجمه امیر جلال‌الدین اعلم، تهران: نیلوفر، دوستان.
- اسفندیاری، آذرمدخت. (۱۳۷۸). *جایگاه فرهنگ چشمه‌علی در فلات مرکزی، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی*.
- افشار، آرزو. (۱۳۸۸). *درآمدی بر رقص و حرکت، تهران: افراز*.
- امیریان دوست، شاهرخ؛ آژند، یعقوب و آقایی، سیدناصر. (۱۳۹۸). *تصویرسازی حرکات موزون با سماچه در سفال‌نگاری‌های ایران پیش از تاریخ*. رهپویه هنر/ هنرهای تجسمی، ۵۵ (۲): ۶۰-۴۹.
- امیریان دوست، شاهرخ؛ آژند، یعقوب و آقایی، سیدناصر. (۱۳۹۹). *خوانش نشانه‌گی و رموز تصاویر حرکات آیینی - حرکتی در نخستین سفال‌نگاری‌های ایران*. رهپویه هنر/ هنرهای تجسمی، ۳ (۴): ۲۰-۵.
- امیریان دوست، شاهرخ و آقایی، سیدناصر. (۱۴۰۲). *تبارشناسی هنر نمایش در ایران (با اتکاء به خوانش تأویلی نگاره‌های مصور)*. رهپویه هنرهای تجسمی، ۶ (۱): ۱۶-۵.
- الیاده، میرچا. (۱۳۷۶). *رساله در تاریخ ادیان*، ترجمه جلال ستاری، تهران: سروش.
- باشلار، گاستون. (۱۳۷۸). *روانکاوی آتش*، ترجمه جلال ستاری، تهران: طوس.
- باقری، مهری. (۱۳۸۵). *دین‌های ایران باستان*، ج ۶، تهران: قطره.
- بنی‌اردلان، اسماعیل و امیریان دوست، شاهرخ. (۱۴۰۰). *تصویرسازی آیینی-روایتی اسطوره‌گی خدایان در نگاره‌های پیش از تاریخ*. هنر و تمدن شرق، (۳۳): ۵۴-۴۳.
- بلنيسکی، آ. (۱۳۷۱). *خراسان و ماوراءالنهر (آسیای میانه)*، ترجمه پرویز ورجاوند، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- برزین، پروین. (۲۵۳۶ش). *مفاهیم نقوش بر سفال دوران پیش از تاریخ*. هنر و مردم، (۱۸۴): ۱۰۹-۱۰۳.

- بریدوود، رابرت. (۱۳۶۳). *انسان‌های پیش از تاریخ*، ترجمه اسماعیل مینوفر، تهران: جیران بهار، مهرداد. (۱۳۹۰). *ادیان آسیایی*، چ ۹، تهران: چشمه.
- بهنام، عیسی. (۱۳۵۱ الف). نخستین جامعه‌های انسانی در سرزمین ایران. هنر و مردم، (۱۱۶): ۷-۲.
- _____ (۱۳۵۱ ب). سیری در سرزمین ایران در ۶۰۰ سال پیش. هنر و مردم، (۱۱۸): ۶-۲.
- بیضایی، بهرام. (۱۳۷۹). *نمایش در ایران*، چ ۲، تهران: روشنگران و مطالعه زنان.
- پیرنیا، حسن و دیگران. (۱۳۹۲). *تاریخ ایران*. تهران: صدای معاصر.
- جنسن، ه. و. (۱۳۷۹). *پژوهشی در هنرهای تجسمی از سیده‌دم تا تاریخ تا زمان تاریخ هنر*، ترجمه پرویز مرزبان، چ ۳، تهران: علم فرهنگی.
- دورانت، ویل. (۱۳۴۰). *تاریخ تمدن کتاب دوم*، ترجمه احمد آرام، ج ۲، چ ۲، تهران: اقبال.
- _____ (۱۳۴۳). *تاریخ تمدن کتاب اول مشرق زمین: گاهواره تمدن*، ترجمه احمد آرام، ج ۱، چ ۲، تهران: اقبال.
- ذکاء، یحیی. (۱۳۴۲). رقص در ایران پیش از تاریخ. موسیقی، ۳ (۸۰-۷۹): ۴۳-۵۹.
- _____ (۱۳۳۷ ش الف). *تاریخ رقص در ایران*. هنر و مردم، ۱۶ (۱۸۸): ۱۲-۲.
- _____ (۱۳۳۷ ش ب). *تاریخ رقص در ایران*، هنر و مردم، تهران: وزارت فرهنگ و هنر، (۱۹۰-۱۸۹): ۸-۲.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۵۷). *تاریخ اجتماعی ایران*، جلد اول: *تاریخ اجتماعی ایران و کهنترین ملل باستانی از آغاز تا اسلام*، چ ۵، تهران: امیرکبیر.
- حسینی، سید محمود؛ داودی، ابوالفضل؛ بهیان، شاپور و مرتضوی، سید رحمان. (۱۴۰۲). تبیین و بررسی تصویر بهرام گور در نگاره‌های شاهنامه بزرگ ایلخانی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۱): ۸۹-۷۶.
- حیدری‌نژاد، فرزانه و حسین‌آبادی، زهرا. (۱۳۹۹). ویژگی‌های بصری و تحلیل نقوش ماهی روی سفال‌های قبل از اسلام در ایران. *نگره*، ۱۵ (۵۵): ۱۳۷-۱۲۱.
- علیزاده، عباس. (۱۳۸۲). *الگوهای استقراری و فرهنگهای پیش از تاریخ شوشان*، ترجمه پاپلی یزدی و گاراژیان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی.
- طلائی، حسن. (۱۳۸۷). *عصر مفرغ ایران*، چ ۲، تهران: سمت.
- _____ (۱۳۹۲). *هشت هزار سال سفال ایران*، چ ۲، تهران: سمت.
- کامبخش‌فرد، سیفالله. (۱۳۹۲). *سفال و سفالگری در ایران: از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*، چ ۵، تهران: ققنوس.
- کزازی، جلال‌الدین. (۱۳۷۶). *رویا، اسطوره، راز*، تهران: مرکز.
- کوپر، جی. سی. (۱۳۹۲). *فرهنگ نمادهای آئینی*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: علمی.
- گده و دلاشو. م. لوفر. (۱۳۶۴). *زبان رمزی افسانه‌ها*، ترجمه جلال ستاری، تهران: توس.
- ساندرز، ن. ک. (۱۳۸۲). *بهشت و دوزخ در اساطیر بین‌النهرین*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل‌پور، چ ۲، تهران: کاروان.
- شاهرودی، فاطمه. (۱۴۰۰). *راهنمای نگارش طرح تحقیق در هنر*، تهران: نیل آی و اندیشه احسان.
- گارودی، روزه. (۱۳۸۹). *رقص زندگی*، ترجمه افضل وثوقی، مشهد: چراغ دیده.
- گیرشمن، رومن. (۱۳۴۹). *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- فریزر، جیمز. (۱۹۸۰). *شاخه زرین*، نشر مک میلن، لندن.
- نگهبان، عزت‌الله. (۱۳۴۳). *گزارش مقدماتی حفاریات مارلیک*، تهران: دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۵۲). *مقدمه‌ای بر تمدن و تاریخ ایلام*، گروه آموزشی تاریخ، تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، (۲): ۱۵۸-۱۹۱.
- نوروزی‌طلب، علیرضا و عادلوند، پدیده. (۱۳۹۳). *مطالعه تطبیقی رقص شیوا و رقص سماع*. *باغ نظر*، ۲۸ (۱۱): ۲۴-۱۵.
- مجیدزاده، یوسف. (۱۳۵۹). *کهن‌ترین بیان تصویری بر سفالی از تپه قبرستان، کندوکاو*، (۱): ۶۴-۶۱.
- _____ (۱۳۶۸). *آغاز شهرنشینی در ایران*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ملک‌پور، جمشید. (۱۳۶۴). *گزیده‌ای از تاریخ نمایش در جهان*، تهران: کیهان.
- میرزایی، روزه و شاهرودی، فاطمه. (۱۴۰۲). *علل گسست فرهنگ شنیداری موسیقی از اصالت‌های فرهنگی و هنری در ایران از دوره ناصری تا پهلوی اول*. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۲): ۱۷-۱.
- محمدی، جمال؛ دانشمهر، حسین و سبحانی، پرویز. (۱۳۹۹). *مصرف ایمازهای بدن در میان کاربران اینستاگرام در شهر سمنان*. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، (۳): ۱۱۵-۱۴۱.
- موسوی، سید محمود. (۱۳۷۶). *ملاحظات درباره آغاز دوره تاریخی در ایران شمالی براساس یافته‌های باستان‌شناسی*، *میراث فرهنگی*، (۱۲).
- هولتن، اورلی. (۱۳۶۴). *مقدمه بر تئاتر آینه طبیعت*، ترجمه محبوبه مهاجر، تهران: انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (سروش).

References

- Childe, V. G., Wolf, A., Pledge, H. T., Perazich, G., Field, P. M., & Bernal, J. D. (1940). Man makes himself. *Science and Society*, 4(4).
- Ravitch, D. (1987). *Tot sociology: Or what happened to history in the grade schools*. *The American Scholar*, 56(3), 343-354.
- Dundes, A. (1984). *Sacred narrative readings in the theory of myth*, Berkeley: University of California Press.
- Frazer, J.G. (1974). *The Golden bough a Study in magic and religion*, New York, The Macmillan Company; London.
- Kantor, H. J. (1974). Excavations at Chogha Mish. *Ann Arbor: The Oriental Institute of the University of Chicago*.
- Hole, F. (1987). "Archaeology of the Village period". In *The Archaeology of Western Iran*, Edited by F. Hole, 29-79. Washington D. C: Smithsonian.
- Goutier, J. E. & G. Lampre (1905). *Fouilles de Moussian, Memories do la Delegation en Perse* 8:59-149.
- Pollock, S. (1983). Style and Information: An Analysis of Susiana Ceramics, *Journal of Anthropological Archaeology* 2: 354-390.
- Ragozin, Z. R. (1923). *Vedic India*, London.
- Ghirshman, R. (1938). *Fouillies de Sialk, Pres de Kashan*, Paris Geuthner.
- Tala'i, H. (1978). *An Archaeological Survey of the Dimceh Region*, A Brief Report. MS. On File, Susiana Archive, Department of Anthropology, Yale University. New Haven.
- _____ (1983). *Stratigraphical Sequence and Architectural Remains at Ismailabad the Central Plateau of Iran* AMI, Band 16,57-68.
- Pearman. S. C. (1936). "Psychology", Vol. I. *The American Journal of Psychology*, vol 1. London: Macmillan.
- Vandiver, P. (1986). *The Production Technology of Erthenware Ceramics 4900-200 B.C; in Excavations ot Tepe Yahya, Iran: 1967-1975*, American School of Prehistoric Research.